

UDK 323.15 (45 = 863) : 342.725.3/.7

Prvine pravnega položaja slovenske narodne manjšine v Italiji

Janko Jeri, Gorazd Kušej*

I.

Za celovitejšo presojo pravnega položaja slovenske narodnostne skupnosti so pomembni tako mednarodni kakor notranji državni pravni viri. Med prve sodijo še posebej določbe mirovne pogodbe z Italijo, ki je bila podpisana v Parizu 10. februarja 1947 in je začela veljati 15. septembra istega leta, ter določbe Memoranduma o soglasju z dne 5. oktobra 1954 oziroma Posebnega statuta kot njegovega integralnega dela. Med druge uvrščamo nekatere določbe ustave italijanske republike, ki je začela veljati 1. januarja 1948, zatem ustrezne določbe posebnega statuta za deželo Furlanijo-Julijsko krajino, uveljavljenega z ustavnim zakonom št. 1, 31. januarja 1963, dalje zakon o šolah s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini (št. 1012, 19. julija 1961 dopolnjen z zakonom št. 932, 22. dec. 1973) in naposled zakon št. 935, 31. oktobra 1966, ki je odpravil (med drugim) prepoved dajati otrokom slovenska imena.

Tudi po koncu druge svetovne vojne so ostale v mejah italijanske države francoska narodnostna manjšina v Dolini Aoste, nemška na Južnem Tirolskem (pokrajina Bozen) in slovenska na območju avtonomne dežele Furlanije-Julijske krajine (pokrajine Trst, Gorica in Videm). K temu velja dodati, da je z manjšo korekturo (modifikacija francosko-italijanske meje z dne 1. januarja 1938)¹ ostalo naseljitveno območje francoske narodne manjšine v Dolini Aoste nespremenjeno. Nikakršnih sprememb pa ni bilo na ozemlju, kjer prebivata nemška in ladinska narodna manjšina, medtem ko je na temelju teritorialnih določb mirovne pogodbe z Italijo bistveno skrženo območje, naseljeno z avtohtonim slovenskim prebivalstvom.²

Osrednja določba v mirovni pogodbi z Italijo, ki jo je mogoče razlagati kot varstveno glede na narodnostne manjšine, vsaj prek zapovedanega varstva njihovih pripadnikov, je 15. člen (v I. razdelku II. dela splošnih določb), ki se glasi: »Italija bo sprejela potrebne ukrepe, da zagotovi vsem osebam pod svojo oblastjo ne glede na narodnost (raso), spol, jezik (podčrtala avtorja) ali vero uživanje temeljnih pravic in svobod človeka, všteti svobodo izražanja misli, svobodo tiska in objavljanja, svobodo veroizpovedovanja, svobodo prepričanja in združevanja.«³

* Dr. Janko Jeri, raziskovalni svetnik na Inštitutu za narodnostna vprašanja, 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5.

Dr. Gorazd Kušej, redni profesor pravne fakultete, akademik, 61000 Ljubljana, Trg revolucije 11.

Gotovo je res, da citirani člen ni imel v mislih samo pripadnikov narodnih manjšin, čeravno posebno poudarja nedopustnost narodnostne diskriminacije, marveč je hotel dati mednarodno pravno zagotovitev vsem italijanskim državljanom glede naštetih pravic in svoboščin, ki jih je imel za podlago potrebni demokratizaciji italijanske državne skupnosti po tolikih letih fašistične diktature. Ker so pod njo še posebno trpeli pripadniki narodnih manjšin in te manjšine kot celote (podčrtala avtorja) — saj jih je etastični totalitarizem s šovinistično nacionalistično zahtevo »ena država — en narod« izpostavil izredno brutalnim raznarodovalnim pritiskom — je bil ta člen objektivno vsekakor zamišljen v prid ohranjanja narodnostne, in to ne le individualne, temveč tudi kolektivne samobitnosti istorodnih državljanov neitalijanskega etničnega izvora. Spričo že omenjenega brutalnega raznarodovalnega ravnanja z avtohtono slovensko narodnostno skupnostjo med dvema vojnama v Italiji je nujno opozoriti še na 16. in 17. člen mirovne pogodbe. Prvi določa, »da Italija ne sme preganjati ali nadlegovati italijanskih državljanov, vštevši člane oboroženih sil, le zato, ker so med 10. junijem 1940 in uveljavitvijo te pogodbe izražali simpatijo ali z dejanji sodelovali pri stvari združenih in pridruženih narodov«. Drugi (17. člen) pa postavlja izven zakona fašistične in prepoveduje obnovo drugih organizacij (političnih, vojaških ali polvojaških), ki bi hotele odvzeti ljudstvu »njegove demokratične pravice«.

Za ponazoritev tedanjih nazorov o varstvu manjšin v vrstah zmagovite protihitlerjevske koalicije naj dodamo, da je takrat pri državah ustanoviteljicah OZN prevladovalo mnenje, da posebna ureditev varstva narodnih manjšin ni več potrebna, v veri, da njihov obstoj v dovoljni meri varujejo temeljne pravice in svoboščine človeka, zavoljo česar je temu varstvu potrebno posvetiti vso pozornost. To je posredno poudarjala tudi 3. točka 1. člena ustanovne listine OZN, kjer je rečeno, da uresničujejo Združeni narodi mednarodno sodelovanje tudi z razvijanjem in pospeševanjem temeljnih pravic in svoboščin človeka ne glede na narodnost, spol, jezik in vero (podčrtala avtorja). Skratka, mirovna pogodba z Italijo in seveda še zlasti njen 15. člen, je vsebovala načelno dokaj jasno opredeljena stališča o zaščiti tudi nekaterih temeljnih manjšinskih pravic in je celo zavezovala italijansko vlado, »da izda vse potrebne ukrepe« (podčrtala avtorja) v ta namen. Razen tega pa je vsebovala mirovna pogodba obsežno prilogo IV (sporazum Gruber — De Gasperi z dne 5. septembra 1946), ki je navajala podrobna jamstva za »nemško govoreče prebivalstvo bozenske pokrajine in sosednih dvojezičnih občin«.⁴

Sporazum med avstrijskim zunanjim ministrom K. Gruberjem in italijanskim zunanjim ministrom A. De Gasperijem o narodnostni zaščiti nemško govoreče južnotirolske manjšinske skupnosti je po eni strani pomemben kot načelen mednarodni dokument, po drugi pa še posebno kot programsko, načelno izhodišče (vzorec) za stvarno varstvo sleherne manjšinske narodnostne skupnosti v Italiji, ker vsaj v zametku nakazuje te sestavine: 1. v odnosu do manjšinske skupnosti premaguje abstrakt-

nost načela formalne enakopravnosti njenih pripadnikov s pripadniki večinskega naroda in priznava, da je to potrebna dejanska enakopravnost, ki terja posebne ukrepe za zavarovanje njihove etnične narave ter njihovega jezikovnega, kulturnega in gospodarskega razvoja; 2. priznava interes in moralno upravičenost matičnega naroda, politično konstituiranega v obmejni državi, da se zavzame za ustrezno varstvo svoje istorodne manjšine in 3. zagotavlja, da lahko manjšinska skupnost dejavno sodeluje pri odločanju o oblastnih ukrepih, namenjenih varstvu njenega obstoja in razvoja v državi, ki v njej prebiva, in to tako v okviru lokalne avtonomije kakor v ustreznih osrednjih organih.

Mednarodnopravne obveznosti republike Italije glede varstva slovenske narodnostne skupnosti pa izhajajo po eni strani iz navedenih določb mirovne pogodbe z Italijo in pa iz Memoranduma o soglasju z dne 5. oktobra 1954⁵ ter Posebnega statuta kot njegovega sestavnega dela. Vendar je treba v zvezi z varstvom po Posebnem statutu poudariti, da ga je deležen samo tisti del avtohtonega slovenskega prebivalstva v Italiji, ki prebiva v mejah nekdanje cone A Tržaškega ozemlja. Sicer pa je Posebni statut prvi mednarodnopravni instrument, ki sicer na omejenem območju (ne velja za Slovence na Goriškem in v videmski pokrajini) celoviteje ureja zaščito slovenske manjšine v Italiji po koncu druge svetovne vojne. Gledano iz zgodovinskega vidika namreč ne gre pozabiti, da je sistem mirovnih pogodb po prvi svetovni vojni določil obveznosti glede varstva etničnih manjšin mnogim državam, med njimi tudi takratni Jugoslaviji. Naložil pa ni nikakršnih obveznosti Italiji: namesto mednarodnih jamstev so dobili Slovenci in Hrvati po prvi svetovni vojni zgolj formalne obljube nekaterih takratnih italijanskih državnikov o spoštovanju njihovih narodnostnih pravic, ki pa se jih niso držali. Posebni statut sicer ne pomeni kakega optimuma posebne narodnostne zaščite, vendar pa zagotavlja, *kolikor bi bil seveda integralno* (po črki in duhu) v praksi uresničen in spoštovan, stvaren temelj narodnostne enakopravnosti avtohtone slovenske manjšine z »večinskim« italijanskim narodom.

S Posebnim statutom, ki je bilateralni sporazum, saj sta ga podpisali Jugoslavija in Italija (Memorandum o soglasju je bil zgolj parafiran), sta se obe državi zavezali, da bosta pri upravljanju svojih območij ravnali po načelih »Splošne deklaracije o človečanskih pravicah«, ki jo je sprejela Generalna skupščina OZN 10. decembra 1948 (1. člen statuta). Posebni statut, ki temelji na recipročnosti (vsi njegovi predpisi so splošni in dvostranski ter veljajo za obe manjšini in kot obveznost za obe državi)⁶, zagotavlja enake pravice in postopek za pripadnike jugoslovanske etnične skupine na območju pod italijansko upravo ter obratno (2. člen). Tako so Slovenci na Tržaškem izenačeni z Italijani (podrobnejše določbe tega člena) glede političnih, državljanskih in ostalih človečanskih pravic (točka a), pravice doseči in opravljati javne službe in funkcije (točka b), dalje so izenačeni glede sprejemanja v upravne službe, pri čemer statut posebej določa (točka c), da bosta italijanska in jugoslovanska uprava upoštevali načelo, ki naj bi omogočilo jugoslovanski oziroma italijanski etnični sku-

pini, da bosta pravično zastopani na upravnih položajih, zlasti na tistih področjih, ki posebno zadevajo njune interese, kakor je to primer s šolskimi nadzorništvii. Statut jamči enakost postopka pri opravljanju dejavnosti in poklicev v kmetijstvu, trgovini, industriji in drugod (točka d), glede uporabe jezika (točka e), pri socialnem zavarovanju in pokojninah (točka f). Kazenske sankcije so predvidene za netenje nacionalnega in rasnega sovraštva (3. člen). 4. člen določa ukrepe za zaščito etničnega značaja in neoviranega kulturnega razvoja obeh etničnih skupin, pri čemer navaja pravico do lastnega tiska v materinem jeziku (točka a), do prosvetnih, kulturnih, družabnih in športnih organizacij (točka b). Zagotovljen je pouk v materinem jeziku (točka c) v otroških vrtcih, osnovnih, srednjih in strokovnih šolah. Obe strani sta se sporazumeli, ohraniti vse obstoječe šole, ki jih navaja priloženi spisek. Statut jamči (5. člen) pripadnikom obeh etničnih skupin svobodno uporabo materinega jezika v osebnih in uradnih odnosih z upravnimi in sodnimi oblastmi, ki so dolžne odgovoriti v istem jeziku, dalje določa dvojezičnost javnih dokumentov pripadnikov etničnih skupin, vključujoč sodne odločbe, kar velja tudi za uradna obvestila, javne razglase in publikacije. Razen tega določa dvojezičnost napisov na ustanovah, kakor tudi dvojezična imena krajev in ulic na območju pod italijansko upravo v tistih volilnih enotah tržaške občine in drugih občinah, kjer pripadniki jugoslovanske etnične skupine tvorijo vsaj četrtino prebivalstva. Pomemben je 6. člen, ki zagotavlja ekonomski razvoj etnične skupine brez diskriminacije ob pravični razdelitvi razpoložljivih finančnih sredstev. Prepovedana je sprememba mej (7. člen) administrativnih enot, če bi to ogrožalo njihovo etnično sestavo.

Italijanska vlada se je zavezala (izmenjava pisem med jugoslovanskim ambasadorjem V. Velebitom in italijanskim ambasadorjem M. Brosijem), da bo zagotovila zgradbo v Rojanu ali kakem drugem tržaškem predmestju za Dom kulture, namenjen slovenskemu prebivalstvu, poleg tega pa še denarna sredstva za zgraditev in opremo novega kulturnega doma v Trstu v ulici Petronio (središče mesta), kar naj bi bilo delno nadomestilo za požgani Narodni dom (13. julija 1920) in druge požige ter razlastitve imetja slovenskih prosvetnih in drugih organizacij med obema vojnoma.⁷

8. člen Posebnega statuta predvideva ustanovitev mešanega jugoslovansko-italijanskega odbora, v katerega pristojnost sodi, da nudi pomoč in se posvetuje v vprašanjih, ki so v zvezi z varstvom manjšinskih etničnih skupnosti na območju bivšega Svobodnega tržaškega ozemlja pod italijansko in jugoslovansko upravo. Odbor je pristojen obravnavati tudi pritožbe in vprašanja, ki bi mu jih predložili posamezni pripadniki prizadetih narodnostnih skupnosti glede uveljavljanja Posebnega statuta. Obe vladi sta se obvezali, da mu bosta omogočili obiskovanje območij pod njuno upravo ter mu olajšali delo za izvrševanje njegovih dolžnosti.

Vendar je nujno ugotoviti, da so bile v devetnajstletni praksi, kolikor jo le povprek povzamemo, določbe Posebnega statuta samo delno upoštevane in uresničene. To med drugim še posebej velja za eno z vidika manjšinske zaščite najpomembnejših, pa tudi najbolj občutljivih torišč

— za neovirano svobodno rabo materinega jezika v stikih z oblastmi in drugimi organi ter v javnosti (dvojezični napisi in drugo). Tudi italijanski pravni strokovnjaki menijo, da je osrednji razlog za tako stanje dejstvo, da Posebni statut ni bil »uzakonjen« oziroma da ni postal del italijanskega prava. Tako na primer sodi italijanski ustavnopravni izvedenec A. Pizzorusso glede Posebnega statuta med drugim, da ni postal izvršljiv v Italiji« (»... tale accordo infatti non è stato reso esecutivo in Italia e quindi è del tutto inoperante nel diritto interno...«), pri čemer se sklicuje na nekatere sodbe italijanskih sodišč (med njimi tudi tržaškega z dne 21. maja 1956 in 9. novembra 1960).⁹

Memorandum o soglasju z vsemi prilogami in pismi pa je ratificirala Zvezna ljudska skupščina že takoj 25. oktobra 1954 in s tem njegove določbe in načela preoblikovala v vir pozitivnega notranjega jugoslovanskega državnega prava, medtem ko tega Italija, kakor že prej omenjeno, do danes še ni storila. Njena praksa kaže, da tega zaenkrat iz notranjih političnih razlogov tudi v bodoče ne misli storiti, ampak da rešuje usklajevanje svoje notranje zakonodaje z določbami Posebnega statuta samo po majhnih delih, če in kolikor se ji to zdi glede na zunanji in notranji politični položaj primerno. V tem pogledu tudi določba 3. odstavka 5. člena pravilnika o mešanem jugoslovansko-italijanskem odboru, ki daje prizadetima državam, posameznikom in določenim organizacijam manjšinske narodnostne skupnosti pravico, predložiti odboru vprašanja o nezdržljivosti zakonodaje z določbami Posebnega statuta, ni učinkovala. Posebno očitno to izpričuje še vedno veljavna fašistična zakonodaja o obvezni rabi italijanskega jezika za tržaške Slovence pred sodišči in o kaznivosti tistih, ki bi to rabo odklonili, čeprav so italijanskega jezika večši.

Gotovo pa obvezuje Italijo k varstvu manjšinskih narodnih skupnosti bodisi prek zagotavljanja individualnih pravic njihovih pripadnikov ali pa prek tistih, katerih uživanje je kolektivne narave, tudi njeno članstvo v ZN, katerega je pridobila s soglasnim sklepom generalne skupščine te organizacije z dne 14. decembra 1955. Tudi če pustimo ob strani ratifikacijo konvencije o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, ki jo je Italija izvršila že leta 1952, naj bo tu navedeno še, da je sprejela deklaracijo ZN o otrokovih pravicah 1959, kamor sodi pouk v materinem jeziku, konvencijo in priporočilo UNESCO proti diskriminaciji v izobraževanju in deklaracijo ZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije 1963. Ne da bi se spuščali v razpravljanje o stališču, da veljajo deklaracije naštetih mednarodnih organizacij le za norme programske narave in pomena in da še ne ustvarjajo neposrednih mednarodnopravnih obveznosti, pa moramo vendar pribiti, da moralnopolitično zavezujejo države, ki jih sprejmejo, k spoštovanju v njih izraženih načel in jim branijo ravnati v nasprotju z njimi. Razen tega pa je Italija ratificirala leta 1955 Evropsko konvencijo o varstvu temeljnih pravic in svoboščin človeka, kamor sodi tudi pravica varstva jezikovne enakopravnosti pripadnikov

manjšinskih etničnih skupnosti. Velja pa končno omeniti, da 10. člen njene ustave razglša, da se ravna italijanski pravni red po splošno priznanih pravilih mednarodnega prava, med takšna pa gotovo sodijo tudi načela navedenih deklaracij.

II.

Preden preidemo na določbe ustave povojne italijanske republike glede zaščite »jezikovnih manjšin«, je nujno opozoriti, da so italijanski uradni krogi po koncu druge svetovne vojne javno razglasili, da nameravajo voditi do manjšin politiko, ki se bo bistveno razlikovala od denacionalizatorske prakse fašističnega režima. Tako je 11. julija 1945 italijanska vlada uradno izjavila »da mora demokratična obnova države nujno vsebovati skupek posebnih jamstev za državljane jezika, ki ni italijanski. Dovoljena in zajamčena bo svobodna raba jezika ne samo v zasebnih trgovskih odnosih, na javnih zborovanjih, v bogoslužju, tisku, marveč tudi v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi. V krajih, kjer prebivajo v znatnem številu državljani jezika, ki ni italijanski, bo v državnih šolah zagotovljen pouk materinega jezika. Posebne zahteve predelov, naseljenih s prebivalci različnega jezika in tradicij, bodo našle svojo zaščito v svobodnem poslovanju posebnih oblik krajevnih samouprav«. Temu so sledili tudi nekateri konkretni ukrepi: 27. avgusta 1945 je takratni predsednik italijanske vlade F. Parri obrazložil odlok o samoupravi (avtonomiji) za deželo Aosto, kjer živi francoska narodna manjšina. »Z njim se prenaša oblast na deželo,« je izjavil, »kjer živijo italijanski državljani drugega jezika in kjer obstajata popolno jezikovno izenačenje in upravna decentralizacija glede vprašanj lokalnega pomena.«⁹ Namestniški dekret št. 545 z dne 7. septembra 1945 o upravni ureditvi Doline Aosta pa je med drugim določal, da se v vseh šolah na tem območju (18. člen) poučuje enako število ur francoski in italijanski jezik, razen tega pa je lahko pouk nekaterih predmetov tudi samo v francoščini. Svobodno je mogoče uporabljati francoski jezik v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi (17. člen). V posebni prilogi so navedli 46 krajev s francoskimi imeni (pred nastopom fašizma) z vzporedno italijansko toponomastiko.¹⁰ Zakon z dne 22. novembra 1925 (pod fašističnim režimom) je namreč dokončno in radikalno izločil francoščino iz vseh javnih in privatnih šol. Zakonski dekret z dne 15. oktobra 1925 pa je zagrozil z ostrimi kaznimi vsem funkcionarjem in sodnikom, ki bi pri svojem uradovanju hoteli uporabljati francoski jezik. Leta 1939 so naposled izvirno francosko toponomastiko zamenjali z izumetničenimi italijanskimi krajevnimi imeni. S tem, da so zagotovili Valdostancem po koncu zadnje vojne avtonomijo, so skušali preprečiti separatistične, odcepitvene težnje. 18. maja 1945 je namreč dvajset tisoč prebivalcev tega območja zahtevalo plebiscit, čemur so sledile peticije zaveznikom in francoski vladi. 26. marca 1946 pa so Valdostanci, sklicujoč se na Atlantsko

listino, vnovič terjali referendum. Ko te akcije niso uspele, pa so zahtevali vsebinsko širšo avtonomijo (načrt z dne 3. marca 1947), ki je terjal med drugim ureditev, podobno kantonskemu sistemu v Švici in jamstvo OZN.¹¹

Namestniški dekret št. 825, z dne 22. decembra 1945 o uporabi nemškega jezika v občinah bozenske pokrajine (trije členi) je določil, da je dovoljeno uporabljati nemški jezik v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi. Javni dokumenti so lahko redigirani v nemškem jeziku z izjemo sodb in odredb sodnih organov. Registri civilnega statusa pa naj bi bili v italijanščini s prevodom v nemškem jeziku. Ukrepi za izvedbo te določbe naj bi bili poleg drugega sprejeti tudi po zaslišanju (mnenju) komisije, v kateri naj bi sodelovalo ustrezno predstavništvo Južnih Tirolcev, sestavljeno iz predstavnikov nemške narodne manjšine.¹²

Če povzamemo nekatera pomembnejša izhodišča iz prej omenjenih dokumentov in izjav, se nam pokaže kot še posebej značilno, da že prva in to uradna izjava italijanske vlade z dne 11. julija 1945 govori o *posebnih jamstvih* za državljane neitalijanskega jezika. Primerjalno naj navedemo resolucijo, ki je bila sprejeta po koncu prve svetovne vojne (leta 1920) v takratni italijanski poslanski zbornici in ki je med drugim zagotavljala, »da bodo lahko etnične skupine, ki bodo ostale zunaj svoje matične države, na osnovi iskrenih jamstev gojile svoj jezik, svojo kulturo in svojo vero brez omejitev in ovir ter bodo uživale globoko spoštovanje v svojem posebnem položaju.« Najvišje italijansko predstavniško telo je torej že pred dobrimi petdesetimi leti (resda samo deklarativno, ker temu niso sledili ustrezni normativni in drugi ukrepi, kar je nujno poudariti) priznavalo poseben status »etničnih skupin«. V citirani izjavi pa naj bi se ta »posebni položaj konkretiziral predvsem v svobodni rabi jezika, zagotovljenem pouku v materinem jeziku in pa v »krajevnih samoupravah«, katerih pristojnosti in siceršnje posebnosti pa niso bile opredeljene.

Na ta zagotovila je verjetno mislil tudi takratni predsednik italijanske vlade Alcide De Gasperi v svojem govoru 18. septembra 1945 pred Svetom zunanjih ministrov v Londonu, ko je med drugim izjavil: »Če bi mogla italijanska demokracija uveljaviti vsa tista načela, ki so jo navdihovala, bi dala z vrsto jezikovnih garancij in deželnimi avtonomijami etničnim manjšinam varstvo lastnega narodnostnega življenja. Toda val nacionalistične reakcije se je zrušil na demokracijo... Jugoslovani se lahko upravičeno pritožujejo nad zatiranjem njihove manjšine v Julijski krajini in zahtevajo maščevanje zaradi požiga Narodnega doma v Trstu. Imajo prav.«¹³ Še septembra 1947 je De Gasperi izjavil, da bo s slovensko etnično skupino, kar zadeva njeno narodnostno zaščito, italijanska vlada ravnala enako kot z nemško etnično skupino.¹⁴ Toda po uveljavitvi mirovne pogodbe (15. septembra 1947), na osnovi katere se je italijanska uprava vnovič vrnila na del goriškega območja, je prišlo do hudih izpadov proti pripadnikom slovenske manjšine. »Pogromi proti Slovencem v Gorici meseca septembra 1947«, navaja med drugim Spomenica Demokratične fronte Slovencev v Italiji, »v dneh, ko je ZVU (angloameriška vojaška

uprava — op. av.) predala oblast novi italijanski administraciji, pasivno zadržanje funkcionarjev javne varnosti ob tej priliki in ton, katerega so ubrali lokalni italijanski nacionalistični časopisi proti slovenskemu življu, so jih kmalu prepričali, da so bile njihove nade preuranjene.¹⁵

Slovenci na Goriškem so že pred uveljavitvijo mirovne pogodbe z Italijo (21. maja 1947) zahtevali v spomenici, naslovljeni na predsednika italijanske vlade, poseben statut, ki naj bi zagotovil narodnostne pravice. V duhu 15. člena mirovne pogodbe z Italijo ter že sprejetih zakonodajnih ukrepov za francosko narodno manjšino v Dolini Aoste in nemško na Južnem Tirolskem pa zagotovitev enakih pravic še glede pouka v materinem jeziku, svobodni uporabi slovenskega jezika v stikih z oblastmi, vrnitev poitalijančenih priimkov v prvotno izvirno (slovensko) obliko, olajšave glede ponovne pridobitve italijanskega državljanstva, enakost pravic do javnih služb in novo upravno razdelitev (zaradi razmestitve slovenskih vasi, katerih občinski sedež bo priključen k Jugoslaviji).¹⁶

27. decembra 1947 je italijanska republika¹⁷ dobila novo ustavo (veljati je začela 1. januarja 1948), ki jo poznavalci uvrščajo med najnaprednejše, sprejete v državah s kapitalističnim družbenim sistemom po koncu druge svetovne vojne. Ustava vsebuje posredno in neposredno norme, ki zadevajo tudi položaj narodnih (jezikovnih) manjšin v Italiji. Če najprej citiramo tako imenovane posredne norme: tako 2. člen opredeljuje, »da republika priznava in jamči nedotakljive človeške pravice, s katerimi se razvija človeška osebnost, pa naj gre za posameznike ali pa za družbene skupnosti, in zahteva izvršitev neodložljivih dolžnosti politične, gospodarske in družbene solidarnosti. 5. čl. nadalje med drugim navaja, »da republika, ki je ena in nedeljiva, priznava in pospešuje krajevno (lokalno) samoupravo in prilagaja načela in metode svoje zakonodaje zahtevam samouprave in decentralizacije«. Najpomembnejše pa so seveda direktne norme v prid manjšinam in sicer sta to 3. in 6. člen. Tako 3. člen ustave načelno uzakonjuje, »da imajo vsi državljani enako družbeno dostojanstvo in da so enaki pred zakonom ne glede na spol, pleme, jezik, veroizpoved, politično prepričanje, osebni in družbeni položaj. Naloga republike je, da odstrani ovire gospodarske in družbene narave, ki preprečujejo popolni razvoj človeške osebe in resnično udeležbo vseh delavcev pri politični, gospodarski in socialni organizaciji države.« 6. ustavni člen, »da republika s posebnimi normami varuje jezikovne manjšine«,¹⁸ pa je ustvaril solidno pravno in siceršnjo podlago za sprejem nadaljnjih podrobnejših predpisov za stvarno zagotovitev prej omenjene zaščite.

Kvalificirani predstavniki Slovencev v Italiji so se vselej zavzemali, da je treba ta jasna, nedvoumna ustavna določila tudi dejansko uresničiti in to s posebno manjšinsko zakonodajo. Predvsem pa so zahtevali (tako med drugim tudi spomenica Demokratične fronte Slovencev iz leta 1949), da bi morali imeti Slovenci svoje zastopnike v poslanski zbornici in senatu ter v organih lokalne samouprave, dalje enakopravnost slovenskega jezika, nemoten razvoj slovenskega osnovnega in srednjega šolstva, kakor tudi slovenskih kulturnih, gospodarskih in drugih organizacij, pravico do izobe-

šanja slovenske zastave in slovenskih napisov ter kazenske preventivne norme proti tistim, ki bi kršili manjšinske (narodnostne) pravice. Osrednja pa je bila že omenjena zahteva, da se čim prej popravijo krivice, katere je Slovincem prizadejal fašizem.

Drugih določb, ki bi neposredno merile na varstvo manjšinskih narodnostnih (po uradni nomenklaturi »jezikovnih«) skupnosti, v ustavi ni. Vendar pa je očitno, da je bil namen predvidene nove razdelitve države na dežele (regioni) z ustrezno teritorialno avtonomijo, prispevati z njihovo ustanovitvijo k zagotovitvi posebnih pravic takih skupnosti na njihovem naseljenem prostoru. To velja izrecno za tri izmed petih takoj imenovanih dežel s posebnim statutom: Dolino Aoste, Tridentinsko-Gornje Poadižje in seveda Furlanijo-Julijsko krajino. Za slednjo je bilo to še posebej navedeno v prehodni določbi X. ustave. Tam je namreč bilo rečeno, da se bodo zanjo začasno uporabljale splošne določbe V. poglavja II. dela ustave (te govorijo o deželah, pokrajinah in občinah), ob upoštevanju varstva jezikovnih manjšin (ferma restando la tutela delle minoranze linguistiche) v skladu s 6. ustavnim členom. Toda do takšne uporabe ni prišlo, ker je bila z ustavnim zakonom 31. januarja 1963 ustanovljena kot zadnja dežela s posebnim statutom Furlanija — Julijska krajina.

Edine varstvene določbe v korist slovenske narodnostne skupnosti prinaša na področju državne zakonodaje za zdaj zakon o šolskih ustanovah v goriški pokrajini in na tržaškem ozemlju (videmska pokrajina, kjer živijo beneški Slovenci je izvzeta) z dne 19. julija 1961, št. 1012, dopolnjen z zakonom z dne 22. decembra 1973, št. 932, ki ga je sprejel italijanski parlament na temelju osnutka, ki sta ga predložila poslanca A. Škerk (izvoljen na listi KPI) in C. Belci (izvoljen na listi KD).¹⁹ Z njim je urejeno tisto slovensko šolstvo, ki ga je po zlomu fašistične Italije začela na osvobojenem ozemlju vzpostavljati slovenska ljudska oblast, potem pa prevzela in deloma izpopolnila angloameriška okupacijska vojaška uprava.

Kot nadaljnji manjšinski varstveni regulativni ukrep štejemo še zakon z dne 31. oktobra 1966, št. 935, ki odpravlja nekdanjo fašistično prepoved, dajati otrokom z italijanskim državljanstvom »tuja« imena.²⁰ Gre za delno zakonsko uveljavitev 22. člena ustave, ki na splošno določa, da nikomur ni dopustno odvzeti »iz političnih razlogov« (per motivi politici) pravne sposobnosti, državljanstva ali »imena«, kar kaže bolj na zagotovitev razglašene osebne (individualne) pravice in ne toliko na etnično-skupinsko (kolektivno) varstveno pravico.

III.

Za dežele s posebnim statutom je bistveno, da določi njihov statut državni parlament kot ustavni zakon po postopku, kakor velja za spremembo ustave. To pomeni, da je takšen statut oblikovan brez formalnega deželnega sodelovanja in deželi tudi niso dane nikakršne pristojnosti, s

katerimi bi mogla neposredno vplivati na njegovo spremembo. V vsebinskem pogledu je takim deželam dana glede na njihove posebne razmere širša zakonodajna in z njo izvršilna upravna ter večja finančna samostojnost. Režim posebnega statuta z veljavo ustavnega zakona dopušča skratka prožnejše prilagajanje avtonomije teh dežel njihovim značilnostim.

Prvostopenjska deželna zakonodaja je izvirna in mora biti, kakor to navaja 4. člen posebnega statuta, »v skladu z ustavo, s splošnimi načeli pravne ureditve države, s temeljnimi določbami gospodarsko-socialnih reform in z mednarodnimi obveznostmi države« ter mora spoštovati državne koristi ter interese drugih dežel. Med drugim ima dežela zakonodajno oblast na naslednjih področjih (skrajšano povzeto): kmetijstvo, lov in ribolov, občinski užitki, ustanovitev in vzdrževanje zemljiških knjig, industrija in trgovina, obrt, ceste, vodovodi in javna dela krajevnega in deželnega pomena, turizem in hotelska industrija, urbanistika, kulturne, vzgojne in športne ustanove, muzeji in knjižnice krajevnega in deželnega pomena.

Takoimenovana »drugostopenjska« deželna zakonodaja pa zajema ob spoštovanju splošnih omejitev, navedenih v 4. členu in v skladu s temeljnimi načeli, ki jih določajo državni zakoni glede posameznih področij naslednja področja (navedli bomo le nekatere): uvedba deželnih davkov, urejanje in razmejitve občin; javne in dobrodelne ustanove; urejanje javnih služnosti deželnega interesa in prevzema teh služnosti; urejanje hranilnic; kmečkih blagajn; ustanavljanje in urejanje ustanov krajevnega ali deželnega pomena za proučevanje programov za gospodarski razvoj; rudniki, kamnolomi; razlastitve zaradi javnih koristi, ki se ne tičejo del v breme države; pomorske obalne proge med pristanišči dežele; krajevna, mestna in poljska policija; obrtna in strokovna izobrazba po obvezni šoli; šolska podpora; higiena in zdravstvo; združništvo; ljudska stanovanja; toponomastika.

»Tretjestopenjska« deželna zakonodaja pa le prilagaja državno zakonodajo z izdajanjem dopolnitvenih in izvedbenih določb na naslednjih področjih: otroški vrtci, osnovna, srednja, klasična, učiteljska, tehnična in umetniška izobrazba; delo, socialno skrbstvo; socialna pomoč; zgodovina in umetnost; zaščita pokrajine, flore in favne in končno še na drugih področjih, za katera dajejo državni zakoni deželi to možnost.

Sedanji sistem zagotavlja državi (republiki) trdno nadzorstvo nad ustavnostjo izvrševanja deželnih pristojnosti (po potrebi prek ustavnega sodišča), pa tudi nadzorstvo politične narave (prek parlamenta) glede njihovih regulativnih aktov raz vidik njihovega morebitnega nasprotovanja državi koristi (l'interesse nazionale) ali koristi drugih dežel (regioni).

Zgodovinska geneza vzrokov za ustanovitev Furlanije-Juljske krajine kot avtonomne dežele s posebnim statutom potrjuje, da je bil eden izmed razlogov za njen nastanek tudi dejstvo, da v njej živi avtohtona slovenska manjšina. Če citiramo le nekaj izmed teh značilnih dokumentov: v ustavodajni skupščini je 27. julija 1947 F. Pecorari v zvezi z ustanovitvijo posebne dežele med drugim izjavil, »da je moralna in politična dolžnost

popraviti, kar je zagrešil fašistični režim... Jugoslovanom je treba pokazati naš jasen in določen namen, da bomo ob sleherni priložnosti in v vseh razmerah branili manjšine...»²¹ Medtem ko vsebujeta Posebna statuta za Dolino Aosta in deželo Tridentinsko — Gornje Poadižje (ustavni zakoni št. 4, 26. februarja 1948²² in ustavni zakon št. 5, 26. februarja 1948²³) vrsto določb, še posebej glede uporabe jezika pri javnih uradih, sodiščih, sestavi posameznih organov in drugega, pa Posebni statut dežele Furlanije Julijske krajine (ustavni zakon št. 1, 31. januarja 1963²⁴) slovenske narodne manjšine sploh ne omenja, temveč govori zgolj splošno o »jezikovnih skupinah«, (gruppi linguistiche), ne da bi prinašal kake navedbe o varstvu teh »skupin«. Zadovoljuje se namreč z ohlapno, načelno formulacijo svojega 3. člena, ki se glasi: »V deželi se priznava enakost pravic in ravnanja vsem državljanom, naj pripadajo katerikoli jezikovni skupini, z varstvom njihovih etničnih in kulturnih značilnosti.«

Tudi italijanski ustavnopravni izvedenci opozarjajo na širše politično in siceršnje ozadje, ko poudarjajo, da se zakonodajalcu ni zdelo umestno vsaj opredeliti, da gre za »slovensko jezikovno skupino«, posebej če primerjamo, da na primer celo statut Kalabrije, ki je dežela z navadnim statutom, med drugim izrecno omenja (59. člen) »prebivalstvo albanskega izvira in se zavzema za pouk v albanskem jeziku v krajih, kjer ta jezik govorijo.«²⁵ Očitno so torej skušali že vnaprej »zavezati roke« deželi, da bi lahko širše ukrepala v prid narodnostnega varstva slovenskih sodeželanov. Tako torej posebni statut dežele Furlanije-Julijske krajine pravno v ničemer ni prispeval k posebnemu varstvu slovenske narodnostne skupnosti ter »njenih etničnih in kulturnih značilnosti«. Italijanski izvedenec za ustavno pravo L. Paladin med drugim ugotavlja, da se »ratio« obravnavanja posebne avtonomije Furlanije-Julijske krajine razlikuje od tiste v Dolini Aoste, kjer na primer že 38. člen statuta (ustavni zakon št. 4, 26. februarja 1948) določa, da je francoski jezik izenačen (parificato) z italijanskim in da so lahko javni dokumenti redigirani v enem ali drugem jeziku z izjemo aktov sodnih oblasti. Poleg tega nalaga državni administraciji obveznost, da zaposli v deželi funkcionarje, ki so od tod po rodu in ki poznajo francoski jezik. Poleg tega vsebuje še druga jamstva, posebej na šolskem področju, saj 39. člen za šole vseh stopenj v deželni pristojnosti uvaža paritetno podlago pouka (polovico v francoščini in polovico v italijanščini). 40. člen pa določa prilagoditev učnih programov lokalnim potrebam. Ustavni zakon (št. 5, 26. februarja 1948) za Trident — Gornje Poadižje pa celotno deseto poglavje (84., 85. in 87. člen) posveča uporabi nemškega oziroma ladinskega jezika in ustrezne toponomastike.²⁶

Že iz teh parcialnih primerjav je razvidno, da so imeli državni zakonodajni organi že pred petindvajsetimi leti, ko sta bila sprejeta ustavna zakona za Dolino Aoste in Tridentinsko — Gornje Poadižje, politično in pravno sorazmerno dokaj jasno opredeljene nazore glede uveljavitve 6. člena ustave republike. Sicer pa so italijanski uradni krogi ob sprejemanju »južnotirolskega paketa« med drugim opozorili, da to ravnanje

ni nemara nekakšna izjema, marveč njihovo načelno stališče v odnosu do »jezikovnih manjšin« in da pomeni pravno uveljavljanje 3. in 6. člena sedanje ustave italijanske republike, ki se je zavezala, da bo ščitila med drugim jezikovne manjšine z ustreznimi predpisi (*con apposite norme*). Predstavnik vlade E. Colombo je še posebej opozoril, da ti ukrepi niso v nasprotju z enakopravnostjo, marveč da pomenijo uveljavitev načela stvarne enakopravnosti (*eguaglianza sostanziale*).²⁷ Če sprejmemo načelo (pač ni razloga, da bi ga zavračali) o »nedeljivosti« manjšinskih pravic, se ni mogoče sprijazniti s kakršnim koli »kvalificiranjem« manjšin in torej pravno in moralno niso dopustne kvalitete (vsebinske) razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi ne glede na njihovo številčnost, kolikor gre za uživanje pglavitnih manjšinskih pravic, kot so to med drugim avtonomno šolstvo v materinem jeziku, vsestransko zagotovljena pravica uporabe lastnega jezika v javnosti, ustrezen, se pravi v primerjavi z večinskim narodom nediskriminiran gospodarsko-socialni razvoj, garancije za ohranitev naselitvenega prostora, kulturnih in drugih etnično samobitnost ohranjujočih izročil. Kolikor bi skušali povprek oceniti prakso ustreznih italijanskih organov glede ravnanja z manjšinami po koncu zadnje vojne, pa je predvsem značilno, da je državni zakonodajalec že takoj po koncu vojne (1945), upoštevač zunanje in notranje dejavnike imel za potrebno, da s posebnimi zakonodajnimi ukrepi zaščiti sodržavljane »francoskega, nemškega in ladinskega jezika« in da torej segajo zametki dvojnega ravnanja v škodo avtohtonega slovenskega prebivalstva že skoraj trideset let nazaj, pri čemer pa se je ta »dvojnost« z leti slabšala in šele v zadnjem razdobju (kot pomembnejšo prelomnico je mogoče vzeti leto 1965) je prišlo poleg bolj prijaznih deklaracij tudi do nekaterih ukrepov, ki kažejo več posluha za zagotovitev stvarnejše narodnostne enakopravnosti Slovencev v Italiji.²⁸

Italijanska ustavnopravna teorija in praksa ustavnega sodišča temeljita na principu, da sodi izključno v pristojnost državnega zakonodajalca oblikovati in nadrobneje določati varstvena poročstva »jezikovnim manjšinam«. V tem pogledu so značilna stališča ustavnega sodišča v zvezi z deželnicama ureditvama Doline Aoste in Poadižja, ko je tema deželama večkrat oporekala pravico, da bi smeli mimo izrecnih, v njunih statutih danih pooblastil z lastno tovrstno zakonodajo ustvarjati nove ali spreminjati obstoječe načine varstva prizadetih manjšin, pri čemer so na primer značilne odločbe ustavnega sodišča št. 32, 18. maja 1960, dalje št. 1, 11. marca 1961 in št. 46 z dne 11. julija 1961.²⁹ Tako tudi snov, zadevajoča uporabo slovenskega jezika v uradni javnosti ni med zakonodajnimi upravičenostmi dežele Furlanije Julijske krajine in deželi torej ni dopuščeno, da bi to uporabo urejala bodisi na področju toponomastike, bodisi glede poslovanja njenih lastnih ali od nje odvisnih uradov, čeprav sodi siceršnje urejanje teh zadev v njeno zakonodajno pristojnost.³⁰ Bistveno značilna pa je sodba ustavnega sodišča št. 14 z dne 12. marca 1965, v kateri je zavzelo stališče, da deželni svet kot predstavniški in zakonodajni organ dežele Furlanije — Julijske krajine ni upravičen izdati nikakršnih norm

v varstvo etnično jezikovnih manjšin (...mentre spetta esclusivamente allo Stato dettare norme sulla tutela delle minoranze etnico-linguistiche ed il relativo potere...)³¹ niti s poslovníkom, namenjenem urejevanju njegovega notranjega dela, ki sicer sodi v njegovo pristojnost,³² zaradi česar je razveljavilo prvotni 2. odstavek 23. člena tega poslovníka, ki je določal, da lahko sestavlja skupino svetovalcev »tudi en sam svetovalec, če je izbran na listi slovenske etnične manjšine«. Upoštevajoč vse to, je pač utemeljena splošna ugotovitev, da posebni statut dežele Furlanije — Julijske krajine pravno v ničemer ni prispeval k posebnemu varstvu slovenske narodnostne skupnosti ter njenih »etničnih in kulturnih značilnosti«, čeprav ga je italijanska republika dolžna zagotoviti po samem 6. členu svoje ustave, pa tudi po 3. členu posebnega statuta dežele, saj ta prav njo obvezuje k izdaji ustreznih zakonov ali primernih izvršilnih odlokov predsednika republike za uveljavitev tega statuta kot ustavnega zakona.

Prehajamo na pregled zakonskih ukrepov, ki se neposredno ali posredno nanašajo na slovensko manjšino v deželi Furlaniji — Julijski krajini ali jo kakorkoli omenjajo in ki jih je sprejel deželni svet v prvem in drugem mandatnem obdobju. Dne 16. marca 1966 je deželni svet na predlog svetovalca (izvoljen je bil na listi Slovenske skupnosti) J. Škrka izglasoval zakonski predlog osrednjem parlamentu za »bis« k 291. in 415. členu kazenskega zakonika glede »hujskanja k narodnostni nestrpnosti ali sovraštvu«. V drugi mandatni dobi je deželni svet 1. julija 1969 vnovič izglasoval isti predlog, vendar osrednji parlament glede tega doslej še ni ničesar ukrenil. Deželni zakon št. 1, 31. avgusta 1964 glede sestave deželnega odbora in pristojnosti predsedstva odbora in deželnih odborov ni vsebuje tudi v 6. členu določbo, zadevajočo »vprašanja, ki se tičejo upoštevanja 3. člena statuta, kolikor so v pristojnosti deželne uprave...«³³ Deželni zakon št. 29, 28. avgusta 1968 ima v 3. členu tudi točko d), ki med drugim določa »štiri strokovnjake za ekonomska in socialna vprašanja, ki jih določi deželni odbor in od katerih je eden izveden (pristojen) »za vprašanja, zadevajoča skupnosti, ki so nosilke posebnih interesov« (...di cui uno competente nei problemi che riguardano Comunità portatrici di particolari interessi), kar meri na slovensko narodnostno skupnost.³⁴ Vse te določbe se nanašajo na prvo zakonodajno dobo (1964 do 1968).

V drugi zakonodajni dobi (1968—1973) pa deželni zakon št. 11, 2. julija 1969 (skrajšano za razvoj kulturnih dejavnosti) v 2. členu, točka h) govori o »aktivnostih in pobudah, ki se tičejo dediščine jezikovnih manjšin« (le attività e le iniziative riguardanti il patrimonio culturale delle minoranze linguistiche).³⁵ 9. člen deželnega zakona št. 6, 24. februarja 1970 (skrajšano — o obrtništvu) omenja v točki h) tri strokovnjake, izmed katerih mora biti »eden izveden v vprašanjih, ki se tičejo skupnosti, ki so nosilke posebnih interesov.« 12. člen pa v točki m) prav tako govori o enem strokovnjaku ob istem sklicevanju na »nosilke posebnih interesov.«³⁶ Deželni zakonodajalec se je torej v teh zakonih odločil avto-

tono slovensko narodno manjšino označiti zgolj kot eno izmed »nosilk posebnih interesov«, kar je bistveno restriktivno v primerjavi z ustrezno prakso, ki velja za narodni manjšini na Južnem Tirolskem in v Dolini Aoste.

Deželni zakon št. 36, 9. oktobra 1970 v 1. členu, točka d) določa strokovnjaka, ki je izveden v socialno-ekonomskih vprašanjih slovenske manjšine (... di cui uno competente per i problemi socio-economici della minoranza di lingua slovena). V 2. členu pod točko h) pa o aktivnostih in pobudah, ki se tičejo kulturne dediščine slovenske in drugih etničnih ali jezikovnih skupin dežele (le attività e le iniziative riguardanti il patrimonio culturale della minoranza di lingua slovena e degli altri gruppi etnici o linguistici della Regione).³⁷ Deželni zakon št. 27, 21. julija 1971 (skrajšano o katalogiziranju kulturne dediščine) omenja v 10. členu strokovnjaka, ki je posebej izveden v stvari slovenske kulturne dediščine (... uno dei quali particolarmente competente per il patrimonio culturale sloveno).³⁸

Deželni zakon št. 20, 14. marca 1973 o »povračilu posebnih stroškov krajevnim ustanovam in njihovim konzorcijem« (Rimborso di oneri speciali a carico degli Enti locali territoriali e loro Consorzi) pooblašča v 1. členu deželo, da povrne največ 75 % stroškov, ki jih zakonito nosijo krajevne teritorialne ustanove in njihovi konzorciji in ki se tičejo potreb jezikovnih manjšin glede prevajanja, tiskanja in objave lepakov, razglasov in sporočil in za postavljanje in vzdrževanje tabel v jeziku manjšine (... a fronte delle esigenze delle minoranze linguistiche, per traduzioni nonché per la stampa e l'affissione di manifesti, avvisi e comunicati e per la posa in opera e la manutenzione di tabelle, redatti nella lingua della minoranza).³⁹ To je nedvomno pomemben zakon, saj zagotavlja gmotno podlago za dvojezično poslovanje, vendar ne omenja izrecno slovenske narodnostne skupnosti, ampak le splošno »jezikovne manjšine«. Deželni zakon št. 23, 30. marca 1973 (skrajšano za razvoj kulturnih dejavnosti v Furlaniji — Julijski krajini) določa v 3. členu točke e) deset izvedencev in izmed njih dva iz vrst slovenske manjšine, ki jih izvoli deželni svet z omejenim glasovanjem (... di cui della minoranza linguistica slovena, eletti dal Consiglio regionale con voto limitato). 11. člen, točka g) omenja pobude in aktivnosti kulturnih organizacij, združenj in ustanov slovenske manjšine (le attività e le iniziative delle istituzioni, associazioni ed enti culturali della minoranza slovena). Posredno pa sta za Slovence pomembni še določbi 5. in 17. člena; prva med drugim določa, da dežela s primernimi podporami podpira organizacijo in pripravljanje razstav, ki so posebnega pomena za deželo glede valorizacije zgodovinske, etnične in umetniške dediščine Furlanije — Julijske krajine; druga pa govori o kulturnih središčih, ki so v službi določene ozemeljske ali etnične skupnosti.⁴⁰

Norme za uveljavitev in prilagoditev zakona št. 1102, z dne 3. decembra 1971 o razvoju gorskih območij predvidevajo tudi konsultiranje (16. člen) reprezentativnih organizmov etničnih manjšin, kolikor so na tistem območju. (Nella stessa fase sono consultate le locali organizzazioni

sindacali e sociali, gli organismi rappresentativi delle minoranze etniche eventualmente esistenti in zona...⁴¹ Če kratko povzamemo: zakonodajalec je ravnal zelo neenotno in je le v nekaterih zakonih vsaj približno natančno označil slovensko narodno manjšino kot slovensko jezikovno manjšino (minoranza linguistica slovena) ali slovensko manjšino (minoranza slovena).⁴²

Po volitvah v tretji deželni svet Furlanije — Julijske krajine 17. in 18. junija 1973, ki pomenijo (splošno ocenjeno) nadaljno krepitev naprednejše usmerjenih družbeno — političnih sil pri naših neposrednih sosedih,⁴³ pričakuje kvalificirana slovenska javnost (v novem deželnem svetu sta izmed 61 svetovalcev dva slovenska predstavnika, ki sta bila oba že drugič izvoljena in sicer Dušan Lovriha na listi KPI in dr. Drago Štoka na listi Slovenske skupnosti),⁴⁴ da bo dežela v tretji zakonodajni dobi s hitrimi in učinkovitimi zaščitnimi ukrepi prispevala k dejanski narodnostni emancipaciji avtohtonih slovenskih sodeželanov. Izvršni odbor Slovenske kulturno gospodarske zveze je (23. julija 1973) podčrtal pričakovanje, »da bodo upravičene zahteve Slovencev upoštevane tako v splošnem političnem delu sporazuma med strankami leve sredine (glede sestave novega deželnega odbora — vlade), kot tudi v drugem delu, kjer bo govor o konkretnih obvezah deželne uprave za reševanje gospodarskih, socialnih in drugih vprašanj.«⁴⁵ Slovenska skupnost in SDZ iz Gorice pa sta (17. julija 1973) izročila deželnim tajnikom strank koalicije centra (KD, PSI, PSDI in PRI) spomenico, ki vsebuje enajst programskih točk za morebitno sodelovanje pri levosredinski upravi deželnega odbora. V 1. točki terja spomenica, naj deželni svet odobri zakon, ki zadeva celovitejšo (globalno) zaščito pravic slovenske manjšine in ki ga je predložil D. Štoka na temelju 26. člena deželnega statuta.⁴⁶

IV.

Pred razčlenitvijo novejših teženj po celovitejši narodnostni zaščiti Slovencev v Italiji, naj se še povsem na kratko dotaknemo tako imenovanega »južnotirolskega paketa«. S to označbo razumemo sistem spremenjvalnih predlogov, ki jih je dala italijanska vlada 1969 na osnovi priporočil mešane komisije »devetnajstih«. Paket med drugim predvideva prenos bistvenih zakonodajnih in upravnih pristojnosti z dežele na obe pokrajini (bozensko in tridentinsko), zasedbo javnih funkcij ustrezno narodnostni sestavi prebivalstva in učinkovitejše (večje) varstvo uporabe nemškega jezika v javnem življenju. Uveljavljanje tega »paketa« je zahtevalo spremembo in dopolnitev ustavnega zakona, s katerim je bil sprejet statut za deželo Tridentinsko — Gornje Poadižje in še vrsto izvedbenih državnih zakonov in odlokov; začeli so s tem uveljavljanjem 23. januarja 1971, ko je poslanska zbornica v prvem branju z večino glasov sprejela načrt ustreznega ustavnega zakona, končano pa je bilo z dekretom predsednika republike št. 670, z dne 31. avgusta 1972, ki vsebuje 115 členov

prečiščenega besedila ustavnih zakonov, ki se nanašajo na Posebni statut za Trident — Gornje Poadižje (Approvazione del testo unico delle leggi costituzionali concernenti lo statuto speciale per il Trentino — Alto Adige).⁴⁷

Premik težišča zakonodajne in z njo izvršilno — upravne lokalne avtonomije z dežele Tridentinsko — Južna Tirolska, kakor se odslej imenuje, na bozensko pokrajino, pomeni seveda ob dejstvu, da so tamkajšnji nemško govoreči prebivalci nasproti italijanskim v razmerju 2 : 1, za nemške Južne Tirolce legalno priznana možnost, da v vsebinskih mejah te avtonomije oblikujejo vse pokrajinske zadeve, torej ne le kulturno-prosvetne, marveč tudi gospodarske in socialno-politične tako, da bodo čimbolj zavarovane koristi njihove narodnostne skupnosti.

Bozenska pokrajina ima za v bodoče izvirno zakonodajo na področju predšolske vzgoje, šolskega varstva, gradnje šol in strokovnega usposabljanja. Dalje imenuje na šolskem področju ministrstvo za šolstvo (izobraževanje) ob poprejšnjem zaslišanju mnenja pokrajinskega sveta šolskega vrhovnega skrbnika, ki ima nad nemškim in ladinskim šolstvom le bolj formalno hierarhično nadzorstvo, vtem ko imata nemško in ladinsko šolstvo vsako svojega skrbnika nemške oziroma ladinske narodnostne pripadnosti; pokrajina ima besedo pri imenovanju predsednikov in članov izpitnih komisij na državnih šolah; administrativno osebje šol prehaja v pokrajinsko pristojnost; o spremembah v zvezi z učnim osebjem na nemških in ladinskih šolah odločata ustrezna skrbnika; v šolski komisiji bozenske pokrajine je sorazmerno število zastopnikov nemške in ladinske narodnostne skupnosti; komisija ima pomembne pristojnosti v zvezi z ustanavljanjem in odpravljanjem šol, glede programov, urnikov in predmetnikov; drugi pokrajinski jezik je obvezen predmet, začeni z drugim in tretjim razredom osnovne šole, o čemer odloča pokrajina s svojim zakonom; značilna je, glede na doslejšnjo zavlačevalno prakso države z izvršilnimi predpisi, določba, da morajo le-ti biti izdani najpozneje leto dni po odobritvi sprememb deželnega statuta, sicer odloča pokrajina (!); predvidevajo tudi morebitno ustanovitev univerze po zaslišanju mnenja pokrajine.

Med drugimi, za manjšinsko varstvo pomembnimi določbami, naj bodo našteje tele: volilno pravico lahko izvršuje v pokrajini samo, kdor že vsaj štiri leta stalno v njej prebiva; pokrajina izvršuje nadzorstvo nad krajevnimi politično-upravnimi enotami in javnimi ustanovami; v primeručasne komisarske uprave mora biti komisar iste narodnosti kakor je večina upravljavcev; predsednik pokrajinskega odbora se udeležuje sej ministrskega sveta, kadar gre za zadeve pokrajinskega interesa; pokrajina prispeva k občinskim proračunom za izdatke v zvezi z dvojezičnim uradnim poslovanjem; v bozenski pokrajini je imenovan državni komisar z nalogo, da varuje državne koristi in vodi državne zadeve; pokrajinama (bozenski in tridentinski) je priznana pravica pritožbe pri ustavnem sodišču, ki jo je imela doslej samo dežela, v primeru kršitve statuta; nemščina je izenačena z italijanščino, ki pa ostaja uradni državni jezik po

vzorcu, kakor je veljaven v Dolini Aosta v razmerju do francoščine. V tem smislu je tudi razširjeno dvojezično poslovanje sodnih in drugih oblastvenih ter javnopravnih organov, ki delujejo v bozenski pokrajini.

Poskrbljeno je za ustrezno narodnostno zastopstvo v raznih vladnih komisijah in pritožbenih instancah (državni svet v Rimu, oddelek upravnega sodišča v Boznu), ki naj zagotovijo varstvo koristi narodnostnih skupin v pokrajini. V deželni vladi (odboru) mora biti vsaj en podpredsednik pripadnik manjšinske skupnosti (to je nemški Južni Tirolec), prav tako v bozenskem pokrajinskem odboru (to je Italijan). V deželnem in pokrajinskem svetu bodo lahko zahtevali glasovanje po narodnostni pripadnosti, kadar bo šlo za odločitve, ki bi mogle oškodovati narodnostne interese; izvoljenim predstavnikom (svetovalcem) je priznana v takih primerih pravica pritožbe na ustavno sodišče, če bi menili, da so bili taki interesi prizadeti; glasovanje po narodnostni pripadnosti pa je sploh predvideno v zvezi s sprejemanjem proračuna bozenske pokrajine; vsaka narodna (jezikovna) skupina ima pravico do lastnega zastopstva v občinskih izvršilnih organih, če ima vsaj dva svetovalca v občinskem svetu; sklad za socialno-varstvene, družbene in kulturne dejavnosti v bozenski pokrajini mora biti sorazmerno razdeljen, vendar se lahko mimo tega načela še upoštevajo resnične potrebe posamezne narodnostne skupnosti.

Nadvse pomembna je tudi programska določba, da imajo v bodoče prednostno pravico pri zaposlovanju nasploh v bozenski pokrajini domačini in da je treba javne službe v njej, pri čemer sodstvo ni izvzeto, podeljevati sorazmerno narodnostno-jezikovni sestavi prebivalstva, kar pomeni, da bi morali v doglednem času dve tretjini takih mest zasesti nemško govoreči Južni Tirolci. Edino mest v nekaterih organih s področja notranjega in obrambnega ministrstva ta določba ne zadeva.

Gotovo pa je najzanimivejša novost v dopolnjenem statutu jasno izraženo načelo, da morata deželna in pokrajinska zakonodaja spoštovati »varstvo krajevnih jezikovnih manjšin«, zaradi česar je tudi urejena pravica ugovora in pritožbe na ustavno sodišče v primerih, ko bi bili z deželnimi ali pokrajinskimi predpisi kršeni interesi teh »jezikovnih skupnosti«. To je vsekakor pomembna konkretizacija in implementacija »programske določbe« 6. člena italijanske ustave o posebnem varstvu »jezikovnih manjšin«.

Postopek okoli sprejemanja »južnotirolskega paketa« je v italijanskem parlamentu ustvaril za sedaj v razmerju do južnotirolske nemško govoreče skupnosti ustavno konvencijo, namreč da je mogoče zanjo sprejemati varstvene regulativne ukrepe le ob soglasju njenih legitimnih predstavnikov. To pomeni spoznanje, da se problema manjšine, če hočemo dati njegovi rešitvi stvarno demokratično vsebino, ni moč lotiti niti z bolj ali manj dobronamernimi varstvenimi koncesijami večinskega naroda, ampak samo s priznanjem njenega enakopravnega sodelovanja in odločanja, kadar gre za njene posebne koristi.

Prizadevanja za izpopolnitev sistema posebne narodnostne zaščite (modifikacija sporazuma De Gasperi-Gruber), ki so naletela na odmev

tudi v naši strokovni javnosti (zahteva po posebnem »okvirnem« zakonu za slovensko manjšino v Italiji),⁴⁸ so vzpodbudila poskuse doseči tudi za avtohtono slovensko manjšino na vsebinsko podoben način pravno urejeno varstvo, kakor to predvideva 6. člen ustave republike. Sicer pa so goriški Slovenci, kakor smo že omenili, že leta 1947 zahtevali poseben statut (avtonomijo). Pri tem ima primat, če lahko tako rečemo, Komunistična partija Italije — KPI (sodijo, da zanjo voli pretežni del slovenskih volilcev), ki je že leta 1970 kot prva predložila italijanskemu parlamentu osnutek zakonskega predloga za pravno varstvo slovenske narodnostne skupnosti v deželi Furlaniji — Julijski krajini. Znan je po priimkih prvih podpisnikov predloga senatu in poslanski zbornici kot osnutek Semaškerk. Sledila ji je nato leta 1971 Socialistična stranka Italije — PSI. Poseben osnutek zakonskega predloga je predložila istega leta tudi skupina senatorjev italijanske socialistične stranke proletarske enotnosti (PSIUP). Vtem ko izhajajo ti predlogi iz vrst treh različnih vsedržavnih italijanskih strank — prva dva sta bila formalno obnovljena po lanskih (1972) parlamentarnih volitvah, tretji je zavoljo prostovoljnega razpusta PSIUP zgubil svojo strankarsko politično oporo — izhajata dva nadaljnja dokumenta o varstvu slovenske narodnostne skupnosti iz vrst slovenskih organizacij. Prvi je »Osnutek ukrepov v korist jezikovne skupnosti v avtonomni deželi Furlaniji — Julijski krajini« (1971), ki ga je sestavila in predložila zamejski slovenski javnosti kot stališče o zamišljenem optimalnem celostnem (globalnem) varstvu SKGZ. Ker gre tej organizaciji lastnost slovenske »nadstrankarske« zveze kulturnih in gospodarskih organizacij ter drugih ustanov,⁴⁹ pač pomeni njen paket predlog tako slovenski kakor italijanski politični javnosti o eni izmed možnih rešitev, pri čemer pa vsestransko zajema vsa tista vprašanja, ki izvirajo iz posebnosti zgodovinsko nastalega položaja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji.

Če se sedaj povrnemo na zakonski predlog KPI (Semaškerk), je treba pripomniti, da se loteva predvsem vprašanj, »ki naj bi jih italijanski demokratični parlament čimprej rešil, da se slovenski manjšini v tržaški, goriški in videmski pokrajini zagotovi popoln razvoj in perspektivo« (iz izjave Silvana Bacičhija, deželnega tajnika KPI za Furlanijo — Julijsko krajino) in si tako prizadeva zagotoviti »polno« (dejansko) enakost pravic italijanskih državljanov slovenskega jezika v deželi Furlaniji — Julijski krajini in njihov popolni gospodarski, socialni in kulturni razvoj. Vendar je poudarek na tradicionalni jezikovno-kulturni avtonomiji, ki naj bi bila deležna tudi javne gnotne podpore, na uporabi slovenskega jezika ne le v zasebnem in poslovnem, ampak tudi v uradnem občejanju, na ustreznem slovenskem šolstvu, na vzpostavitvi slovenskih priimkov in imen na zahtevo prizadetih, na varstvu etničnih značilnosti prostorske narave, na vrnitvi slovenskih krajevnih imen, na dvojezičnih napisih na narodnostno mešanih območjih, na sorazmernem deležu državljanov slovenskega jezika v oblastvih in drugih javnih ustanovah, kjer bi bila uporaba slovenščine potrebna, in na nekih olajšavah državljanom slovenskega jezika za doseg

priznanja partizanskega borca, političnega preganjanca ali siceršnje žrtve fašističnega raznarodovalnega nasilja.

»Predlog Slovenske skupnosti in SDZ o varstvu slovenske manjšine v deželi Furlaniji — Julijski krajini« (1971) je bil odposlan kot peticija poslanski zbornici in senatu.⁵⁰ Hkrati pa je bil tudi predložen deželnemu svetu Furlanije — Julijske krajine kot osnutek državnega zakona po tisti določbi deželnega statuta (26. člen), ki daje deželnemu svetu pravico, da sestavlja takšne osnutke v zadevah, ki sicer ne sodijo v njegovo ampak državno zakonodajno pristojnost, a posebno zanimajo deželo, da jih potem predloži državnemu parlamentu. Take osnutke pošlje predsednik deželnega odbora vladi, da jih predloži zbornicam. Deželni svet tudi lahko predloži željo zbornicam parlamenta in vladi republike.

»Paket SKGZ« izhaja iz načela, »da je nevzdržno da uživajo narodnostne skupnosti v isti državi različno zaščito in različne manjšinske pravice.« Zato je akcija SKGZ naperjena »proti diskriminaciji manjšin« in torej izpričuje, da noče biti slovenska narodnostna skupnost v Italiji »manjšina drugega ali tretjega reda.« Ves osnutek je treba razumeti kot poskus, ki išče prilagoditev določb »južnotirolskega paketa« varstvu slovenske narodne (jezikovne) skupnosti v deželi Furlaniji — Julijski krajini in to ne le v jezikovno-kulturnem, marveč zlasti tudi v gospodarsko materialnem pogledu. To bi seveda terjalo izdajo ustreznega ustavnega zakona, določujočega posebni statut te dežele, nadalje izdajo državnih zakonov, ki bi reševali vprašanja, kolikor ne sodijo v deželno pristojnost, izvršilne bodisi državne ali deželne predpise in ukrepe ter institucionalno-organizacijska jamstva za poudarjeno vlogo manjšine kot dejavnega in (so) odločujočega subjekta v vprašanjih lastnega varstva.

Zakonski predlog PSI poudarja tudi družbeno-gospodarsko problematiko kot temeljno za neokrnjeno eksistenco in razvoj jezikovne manjšine. Zato tudi terja, da ne smejo gospodarsko-družbeni programacijski načrti katerekoli ravni (vsedržavni, deželni, pokrajinski, združniški, občinski ipd.) in njih izvrševanje, ki bi se nanašali na jezikovno mešana območja, spreminjati njihove etnične narave, ampak bi morali nakloniti še posebno skrb za njihov organski razvoj, upošteva zahteve in potrebe slovenske jezikovne skupnosti. Ista načela bi morala veljati tudi za urbanistične, medobčinske in občinske regulacijske načrte. Poroštvo za to naj bi bila navzočnost predstavnikov slovenske jezikovne skupnosti v pristojnih organih, kar prav tako in še posebno velja za področje šolstva s slovenskim učnim jezikom. Za pravilno izvajanje tega zakona in za pripravo potrebnih drugih predpisov za zaščiteni razvoj te skupnosti predvideva predlog devetčlansko posvetovalno komisijo pri predsedstvu vlade. Štirje člani te komisije naj bi bili pripadniki slovenske narodnostne skupnosti.

Če izpustimo predlog PSIUP, ker stranka ne obstaja več, naj poudarimo, da opozarja skupna peticija Slovenske skupnosti in pridruženih organizacij na posledice fašistične brutalne raznarodovalne politike med dvema vojnama, pri čemer ugotavlja, da italijanski državljani slovenskega jezika še danes ne uživajo enakega družbenega dostojanstva in enakosti

pred zakonom, saj republika še ni sprejela, čeravno je to njena dolžnost, predpisov za zaščito slovenske manjšine v deželi Furlaniji — Julijski krajini in to ob dejstvu, da je že poskrbela za tako varstvo francoske manjšine v Dolini Aoste in izdala v zadnjem času še nove predpise o zaščiti nemške manjšine v pokrajini Bozen. Peticija končno obsega besedilo osnutka samega zakona o zaščiti slovenske manjšine v vsej njeni globalnosti. V primerjavi z že omenjenimi predlogi, terja ta, lahko bi rekli avtonomni slovenski osnutek »polno pravico slovenske manjšine, da varuje in razvija lastne politične, državljsanske, gospodarske, socialne in kulturne koristi, da se zbira in združuje«. Varstvo teh koristi naj bi zagotavljalo poleg drugih poroštev z zakonom določeno minimalno zastopstvo slovenske manjšine v obeh domovih parlamenta, v deželnem svetu, v pokrajinskih in občinskih svetih jezikovno mešanega območja. Slovenski manjšini naj bo tudi priznana pravica uporabljati tako v zasebne kakor v javne namene lastno zastavo. Splošnega pomena za varstvo manjšin v Italiji je končno predlog, naj se določi kot kaznivo dejanje podžiganje narodnostnega in rasnega sovraštva ali nestrpnosti.

Na podlagi navedenega je gotovo upravičena trditev, da je vprašanje o ureditvi posebnega varstva slovenske narodnostne skupnosti v Italiji dozorelo do takšne mere tako v zavesti njenih pripadnikov kakor v spoznanju naprednejših italijanskih političnih sil, da ga ne bo več mogoče odlagati v nedogled. Sicer pa se tudi splošno vse bolj uveljavlja spoznanje, da je predvsem od politične in moralne pripravljenosti tako imenovanega večinskega naroda, na kar velja še posebej opozoriti, odvisen dejansko enakopraven, skladen razvoj manjšinskih skupnosti. Gre za koncept, ki je bil v razpravi že na ljubljanskem simpoziju OZN (od 8. do 22. julija 1965) o človekovih pravicah v večnarodnostnih skupnostih,⁵¹ namreč, »da je problem manjšine pravzaprav v prvi vrsti vprašanje večine in njenega odnosa do manjšine, oziroma vprašanje medsebojnih demokratičnih odnosov na osnovi vzajemnih pravic in dolžnosti večine in manjšine. V atmosferi elementarne človeške solidarnosti naj manjšina vedno manj občuti, da je manjšina. Vsakdo naj ima enake možnosti, brez ozira ali pripada večini ali manjšini«. ⁵² Utemeljene so ob tem empirične sodbe, da se lahko stiki med dvema narodnostma razvijajo v pozitivni smeri le v primeru, če obe uživata dejansko enakovreden status, medtem ko se v nasprotnem primeru prepad med njima, nesoglasja le povečujejo.⁵³

Dejansko, stvarno, popolno enakopravnost med manjšino in večino, kakor jo označujejo posamezni izvedenci, pa je mogoče zagotoviti zlasti s posebnimi (ustreznimi) normativnimi in drugimi zaščitnimi ukrepi (izrednega pomena pri tem je uresničitev dejanskih enakopravnih možnosti na gospodarsko-socialnem področju) s strani večine. Nujne so torej konkretne dodatne obveznosti, ki morajo biti jasno, nedvoumno opredeljene ob določenih rokih za njihovo izpolnitev; skratka učinkovita jamstva (v njih je namreč jedro pozitivne, družbeno napredne politike do manjšin), ki predvsem narodnostni skupnosti kot celoti (to je primarnega pomena) kakor tudi njenim posameznim pripadnikom zagotavljajo ne samo narod-

nostno ohranjanje, marveč tudi skladen splošen razvoj. K temu velja dodati, da prizadevanja za utrjevanje narodnostne homogenosti in razvojne perspektive manjšine ne pomenijo nikakršnega zagovarjanja kakenga zapiranja (hermetizem) nasproti »večinskemu« narodu. Res pa je tudi, da se lahko samo dejansko enakopravna manjšina ustvarjalno »odpira« nasproti večini in tako bogati medsebojne stike, pričenši s kulturnim medsebojnim dopolnjevanjem. Tudi današnja manjšinska praksa namreč potrjuje teoretično izhodišče E. Kardelja, ko je zapisal: »Da bi narodi lahko prijateljsko živeli drug poleg drugega, morajo imeti popolno svobodo v razvijanju svojih kvalit. Šele na tej osnovi je mogoča neovirana rast občečloveške kulture, pri čemer s tem pojmom ne mislimo na obliko, marveč na vsebino.«⁵⁴ V tem okviru je vredno še posebej poudariti problem organskih zvez narodne manjšine z matičnim narodom, saj je to izjemnega pomena za ohranitev in nadaljnji razvoj tiste bogate zakladnice izročil in posebnih značilnosti, brez katerih si ni mogoče zamisliti duhovno in sicer zdravega notranjega življenja manjšinske skupnosti. Seveda to še posebej velja za širše področje kulturnega in intelektualnega snovanja manjšine vobče, pri čemer gre ohranitvi čistega in živega jezika prvenstveni pomen.

Namesto sklepa: v minulih letih tolikokrat odlagane ukrepe za dejansko zaščito avtohtone slovenske manjšine v Italiji bi morali zdaj sprejeti po »hitrem postopku« in na način, ki stvarno ne bi bil slabši od ravni že doseženega posebnega manjšinskega varstva, ki velja za nemško manjšino na Južnem Tirolskem in francosko v Dolini Aoste. Seveda pa je za uresničitev teh ciljev slejkoprej nujna programska izčiščenost in temeljna akcijska enotnost celotne slovenske narodnostne skupnosti v Italiji ne glede na njeno sedanjo pluralistično politično usmeritev. Prizadeta manjšina mora biti še zlasti nasproti tako imenovanemu večinskemu narodu zares suveren, polnopraven subjekt, ki meritorno (so) odloča o ukrepih v svoj prid.

Slovenski narodnostni skupnosti v Italiji naj bi bilo torej ob njenem sodelovanju in privolitvi zagotovljeno v vseh treh pokrajinah (goriški, tržaški in videmski), kjer živi, celovitejše (globalno) varstvo nemotenega družbenogospodarskega in jezikovno-kulturnega obstoja in nadaljnega skladnega razvoja v enaki ali vsebinsko vsaj podobni meri kakor ga uživata francoska in nemška manjšina. Ob tem se zastavlja vprašanje, kako to zaščito pravno učinkovito izoblikovati. Uradna interpretacija ustavnega temelja posebne zaščite (6. člen ustave) gre za tem, da lahko samo država določi tako zaščito, ne pa tudi dežela; pa čeprav bi imela poseben statut, kakor to velja za deželo Furlanijo — Julijsko krajino (po 116. členu ustave).

Za Dolino Aosta in Tridentinsko-Južno Tirolsko so namreč takšni zaščitni ukrepi določeni v obeh ustreznih ustavnih zakonih, ki kot posebna deželna statuta dajeta deželi ali celo pokrajini (v primeru Južne Tirolske, to je bozenske pokrajine) pristojnosti v pogledu uveljavljanja zaščite tamkajšnje manjšinske narodnostne skupnosti. Ob striktni interpretaciji 116. člena ustave, ki našteva pet avtonomnih dežel s posebnimi statuti, bi se

dalo sklepati, da mora biti pravica uveljavljanja manjšinske zaščite, oblikovane kot deželna avtonomija, določena samo z ustavnim in ne navadnim zakonom, ker je za te dežele rečeno, da sta jim dana posebna oblika in obseg avtonomije s specialnimi statuti, podeljenimi z ustavnimi zakoni («...sono attribuite forme e condizioni particolari di autonomia secondo statuti speciali adottati con leggi costituzionali»). Zato bi bilo težiti za tem, da bi se globalna zaščita slovenske narodnostne skupnosti izpeljala z navadnim državnim zakonom. Za takšno rešitev ni videti ustavne ovire, saj 6. člen ustave italijanske republike ne postavlja posebnih formalnih pravnih zahtev za zaščitne normativne ukrepe v korist jezikovnih manjšin. To potrjujeta tudi že izdani šolski zakon (št. 1012, 1961 z dopolnili št. 932, 1973) in zakon, ki odpravlja prepoved dajati otrokom z italijanskim državljanstvom tuja (torej tudi slovenska) imena (št. 935, 1966). Gotovo pa nastaja v tej zvezi vprašanje, koliko bi mogel pooblastiti državni zakon deželo Furlanijo-Julijsko krajino, da izda v mejah svoje sedanje zakonodajne avtonomije morebitne nadrobnejše zakonske predpise in ne le izvedbene predpise čisto izvršilne upravne narave (zadnji odst. 117. člena ustave v zvezi s 1. odst. 10. člena deželnega statuta). Zakonodajno oblast dežele Furlanije-Julijske krajine namreč tako po stvarnih področjih kakor po stopnji vsebinskega odrejanja točno določajo 4., 5. in 6. člen njenega statuta. Zato bi toga restriktivna razlaga teh členov mogla nuditi podlago ustavnemu sporu o tem, ali je navaden državni zakon pristojen, da razširi deželno zakonodajo, določeno s predpisom, ki ima veljavo *ustavnega* državnega zakona, v prid zaščite slovenske narodnostne skupnosti.

Pribiti je treba, da bi bila taka interpretacija na moč pravno formalistična, politično pa narekovana izključno samo po nameri obdržati v nedogled diskriminirani pravni položaj slovenske manjšine nasproti nemško govoreči južnotirolski in francoski v Dolini Aoste.

Nasprotno daje razlaga, ustrezna demokratičnemu duhu italijanske vsedržavne ustavnosti in edino sprejemljivemu vsebinskemu pomenu 3. člena deželnega statuta, ki deklarativno določa, da se »v deželi priznava enakost pravic in ravnanja vsem državljanom, naj pripadajo katerikoli jezikovni skupini, z zaščito njihovih etničnih in kulturnih značilnosti«, dovolj podlage za možnost takšne delegacije deželni zakonodaji. Zaradi neposrednejšega soočanja na ravni dežele Furlanije-Julijske krajine s problemi pravne zaščite slovenske narodnostne skupnosti, bi bila ravno dežela za take ukrepe toliko bolj vsebinsko kompetentna. To spoznanje se sicer le polagoma, vendar vse bolj prebija pri odločujočih političnih dejavnikih v deželi, pa tudi na problemu manjšinskega varstva zainteresirana teorija postaja prožnejša in bolj naklonjena takšni rešitvi. Če namreč nalaga 6. člen ustave republiki dolžnost, da z ustreznimi predpisi varuje jezikovne manjšine, ji prepušča tudi izbiro najustrežnejšega načina tega normativnega varstva, ki ga torej v obsegu, ki se ji zdi primeren, vsak čas lahko delegira tudi deželi z avtonomijo po posebnem statutu s

svojim navadnim zakonom, če z njim to varstvo šele ustanavlja ali ga, kolikor na podlagi posebnega deželnega statuta že obstoji, še razširja. V takem primeru gre pač takšni zaščiti le pravno poročstvo navadnega in ne ustavnega državnega zakona.

Résumé

Les éléments de la condition juridique de la minorité slovène en Italie

Le territoire exposé le plus vers l'ouest qui est encore peuplé par les Slovènes est la Slovénie vénétienne. Elle fut incorporée à l'Italie déjà en 1866. Ses habitants ne jouissent jusqu'à nos jours d'aucun des droits fondamentaux nationaux, ni même de l'enseignement élémentaire en langue maternelle. C'était au contraire au tour du siècle Trieste (Trst), alors partie de l'empire autrichien, qui attirait un intérêt spécial comme ville ayant une population mixte au point de vue nationale, composée des éléments italiens, allemands et slaves. Dans la commune de Trieste vivaient à ce temps là plus de Slovènes comme à Ljubljana, puisque le recensement de 1910 donnait à Trieste une somme de 56 916 Slovènes et de 2403 Croates et Serbes. A peu près la même situation se manifesta à Gorizia (Gorica), ce qui signifie que vers la fin de l'époque autrichienne l'assimilation envers l'élément slave était presque parfaitement stoppée sur ces deux territoires. Bien au contraire, on pouvait s'apercevoir d'un renforcement constant de cet élément dans les centres urbains mentionnés, causé par l'immigration continuée de la population rurale qui gardait sa conscience nationale et constituait ses propres institutions culturelles et économiques. — Le Traité de Rappalo (1920) abandonna les Slovènes de Trieste et de Gorizia (et aussi ceux de la vallée de Kanal) à l'Italie. Tout de suite se faisaient manifester par les nouvelles autorités, bien que déclarées comme démocratiques et parlementaires, des tendances dénationalisatrices au détriment des Slovènes, prenant sous le régime fasciste des formes les plus brutales touchant au génocide. Après la fin de la deuxième guerre mondiale (1945) l'enseignement slovène était restitué et reconnu par l'occupation anglo-américaine sur les territoires de Trieste et de Gorizia. Cette situation restait tolérée par l'Italie quand elle rentra sur une partie du territoire de Gorizia à la base du Traité de paix (1947). Aujourd'hui la communauté slovène en Italie vit dans trois provinces (Trieste, Gorizia Udine) de la Région autonome à statut spécial de Friuli-Venezia Giulia-Furlanija-Julijska krajina (constituée en 1963) et monte à peu près à une dixième du chiffre total de la population.

Quant aux aspects juridiques de sa condition actuelle il faut prendre égard aux stipulations du droit international et à celles du droit interne de la République Italienne. Les premières sont fondées dans les articles 15, 16 et 17 du Traité de paix qui ne sont que des garanties des droits fondamentaux individuels, y incluse la défense de chaque discrimination à titre de différence de race, ce que veut dire nationale. Plus étendue est la garantie donnée par le Statut spécial qui fait partie intégrale du Mémorandum de 1954, lequel liquida pratiquement le Territoire libre de Trieste et reconnut le statu quo des zones d'occupation sur ce territoire comme dorénavant des zones d'administration définitives et intouchables de l'Italie d'une part et de la Yougoslavie de l'autre. Mais, tandis que la Yougoslavie ratifia tout de suite cet instrument de droit international en le transformant ainsi en droit interne obligatoire, l'Italie n'a pas suivi cet exemple, ce qui lui permet de réaliser ses obligations à son gré, soit dans leur étendu soit dans leur intensité selon les intérêts et exigences politiques tant sur le plan extérieur qu'intérieur des groupes qui tiennent le gouvernail de l'Etat. Quand même faut-il accentuer que toutes ces obligations

protègent seulement cette partie de la communauté slovène qui habite la province de Trieste.

Quant aux obligations de droit interne à intention de protéger les minorités nationales, elles dérivent de la Constitution et en premier lieu de son article 6 statuant que «la République protège les minorités linguistiques avec des règles appropriées». Mais tandis que la République a rempli cette obligation en grande partie envers la minorité de langue française dans la Vallée d'Aoste et spécialement envers la minorité allemande dans le Tyrol du Sud, c'est-à-dire dans la Province de Bozen (Bolzano) avec une protection globale de leur individualité nationale non seulement sur le plan linguistique et culturel mais aussi sur le plan socio-économique par des statuts spéciaux donnés aux régions autonomes conformes (Vallée d'Aoste, Trentino-Süd Tirol), le statut spécial de la Région autonome de Friuli-Venezia Giulia laisse la minorité slovène dans un parfait anonymat statuant dans son article 3 que «dans la Région est reconnue l'égalité des droits et du traitement à tous les citoyens, quelque soit le groupe linguistique auquel ils appartiennent, avec la protection de leurs caractéristiques ethniques et culturelles». Bien qu'on ne puisse nier que les autorités régionales n'aient montré un certain degré de sensibilité pour les exigences de la minorité nationale slovène, reste le fait que la Région n'est pas compétente pour prendre de mesures spéciales pour la protection de la minorité, matière qui est réservée à la République. Ainsi la protection de la minorité slovène en Italie se réduit-elle essentiellement à la loi (1961, 1973) régulant l'enseignement slovène élémentaire et secondaire dans les provinces de Gorizia et de Trieste, excluant les Slovènes habitant la Province d'Udine.

Ce traitement qui discrimine d'une part les seules Slovènes habitant les diverses provinces de la même Région autonome de Friuli-Venezia Giulia, et d'autre part tous les Slovènes dans cette Région envers les minorités française et de langue allemande, a excité dans le dernier temps tant les partis politiques progressifs d'Italie que divers groupements slovènes à faire des efforts pour atteindre par une loi appropriée de la République une protection globale des droits et de l'existence de la communauté slovène semblable à la protection concédée aux citoyens de langue allemande dans la Province de Bozen dans la Région autonome de Trento-Alto Adige (Trento-Süd Tirol) par le texte actuel de son statut spécial (1972).

OPOMBE

¹ Novo mejo med Francijo in Italijo je določil člen 2 mirovne pogodbe z Italijo (gl. Medjunarodni ugovori FNRJ, Ugovor o miru sa Italijom, sveska br. 4, godina 1947).

² Člen 3 mirovne pogodbe z Italijo vsebuje opis meje med Jugoslavijo in Italijo, v členu 22 opis meje med Jugoslavijo in Svobodnim tržaškim ozemljem in v členu 11 določbe o odstopu Zadra, Palagruže in drugih otokov z označenimi morskimi koordinatami in v aneksu I karto novih meja. Če vzamemo za osnovo italijansko upravno razdelitev leta 1941, so bila odstopljena Jugoslaviji ozemlja provinc Zadar in Reka, velika večina ozemlja provinc Pulj in Gorica ter del province Trst. Površina novega jugoslovanskega ozemlja je znašala ca. 7382 kvadratnih kilometrov, od tega je pripadlo LR Sloveniji približno 3982 km², LR Hrvatski pa 3400 kvadratnih km. Po rezultatih jugoslovanskega štetja 1. okt. 1945 je bilo na tem ozemlju 470 527 prebivalcev, od tega v slovenskem delu približno 180 000, v hrvaškem delu pa 290 000 prebivalcev. Preko etnične meje je Italija ohranila: Kanalsko dolino, Beneško Slovenijo in sektor Gorice. Površina teh treh sektorjev obsega 920 kvadratnih km; leta 1910 (oziroma 1911 za Beneško Slovenijo) je živelo na tem ozemlju 83 638 prebivalcev, od tega 56 193 Jugoslovancev. Na Svobodnem tržaškem ozemlju je po štetju iz leta 1910 bilo 98 777 pripadnikov slovenskega in srbskohrvatskega

občevalnega jezika, po štetju 1. oktobra 1945 pa 97 888 Jugoslovancev. Ta razmejitev ni le vzela neposrednemu jugoslovanskemu zaledju izhod na morje (ustanovitev STO), marveč je pustila v Italiji tudi Gorico, ki je naravno središče Gornje Soške in Vipavske doline. Nova mejna črta reže glavni del mesta iz njegove okolice, prekinja komunikacije med kraji te okolice, povezuje na eni strani mesto s pokrajino na jugozahodu, za katero ono ni nikdar predstavljalo središča v istem smislu kakor za predele na severu in vzhodu, na drugi strani pa pušča njegovo dotedanje gravitacijsko ozemlje brez vsakega mestnega središča.

Gl. o tem podrobneje monografijo Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961.

³ Sicer pa je že člen 31 besedila tako imenovanega »dolgega premirja«, podpisanega 29. novembra 1943 na Malti med drugim določal, da bodo razveljavljeni italijanski zakoni, ki vsebujejo diskriminacije glede rase, barve, vere in političnih prepričanj (Tutte le leggi italiane che implicano discriminazioni di razza, colore, fede ed opinioni politiche saranno, se questo non sia già fatto, abrogate...). Povzeto po Mario Toscano, Da 25 luglio all'8 settembre, Firenze 1966, str. 102.

⁴ Ker je bil ta sporazum podlaga notranji državni pravni ureditvi položaja nemško govorečih Južnih Tirolcev in ker se tudi slovenska narodna skupnost vzgleduje ob tej ureditvi z željo in zahtevo, da bi dosegla enaka ali vsaj podobna zagotovila za svoj obstoj, naj bo tu na kratko navedena njegova glavna vsebina.

Sporazum zagotavlja nemško govorečim prebivalcem pokrajine (province) Bozen (Bolzano) ter sosednjih dvojezičnih naselij pokrajine Trento (Trident) popolno enakopravnost z italijansko govorečimi prebivalci. Da tu ne more iti le za formalno razglašeno abstraktno, ampak zares »polno«, se pravi »dejansko« enakopravnost, kolikor je sploh dosegljiva, kaže napoved »posebnih ukrepov za zavarovanje etničnega značaja ter kulturnega in gospodarskega razvoja nemško govorečega dela prebivalstva«, ki jih je v ta namen dolžna izvesti italijanska država.

Ti ukrepi naj bi zagotovili osnovnošolski in srednješolski pouk v materinem jeziku, enakopravnost nemškega in italijanskega jezika v javnih uradih in javnih listinah, kakor tudi v dvojezičnem označevanju krajev, dalje pravico, da se obnovijo priimki, ki so bili poitalijančeni v prejšnjih letih (na podlagi fašistične raznarodovalne zakonodaje), enakopravnost pri namestitvah v javne urade in službe z namenom, »da se doseže ustreznejša porazdelitev mest med obema etničnima skupinama.« Nadalje je sporazum določal, da bo dobilo prebivalstvo zgoraj navedenih območij regionalno avtonomijo s primernimi zakonodajnimi in izvršilnimi pooblastili, katerih okvir naj bi se določil v posvetovanju z lokalnimi predstavniki nemško govorečega prebivalstva.

Razen tega je Italija zagotovila, da bo »v duhu pravičnosti in razumevanja« revidirala vprašanje opcij za nemško državljanstvo, izhajajoče iz sporazuma med Mussolinijem in Hitlerjem iz leta 1939 in da bo pripravila konvencijo za prost osebn in tovarni promet med Severno in Vzhodno Tirolsko prek Južne Tirolske. Posebej pa še velja omeniti italijansko obveznost, da bo sklenila z Avstrijo sporazum za medsebojno priznanje nekaterih študijskih stopenj in univerzitetnih diplom ter posebne sporazume za olajšanje obmejnega prometa in lokalne menjave določenih količin proizvodov in blaga med Avstrijo in Italijo.

⁵ Glede ozemeljskega vprašanja to ni pomenilo potrditve dotedanjega statusa quo, marveč je bila s tem dogovorom določena nova mejna črta (naša država je dobila ozemlje, ki je merilo 11,5 kvadratnih kilometrov z okoli 3 tisoč prebivalci). Razen tega so vlade ZDA, Velike Britanije in Francije izjavile, da ne bodo nudile nikakršne podpore niti zahtevam Jugoslavije niti Italije glede ozemlja, ki je pod suverenostjo ali upravo ene izmed njiju.

⁶ Gl. Milan Bartoš, *Savremeni medjunarodni problemi*, Sarajevo 1955, str. 11 in naslednje.

⁷ J. Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, str. 293 in naslednje.

⁸ Libertà di lingua e diritto all'uso della lingua materna nel sistema costituzionale italiano, *Rassegna di diritto pubblico*, Anno XVIII, N 2, aprile—giugno 1963.

⁹ Lavo Čermelj, *Slovenci pod Italijom*, Beograd 1953, str. 27.

¹⁰ *Gazzetta Ufficiale*, št. 113, 20. septembra 1945.

¹¹ Guy Heraud, *Popoli e lingue d'Europa*, Milano 1966, str. 330 in naslednje.

¹² Po podatkih uradnega štetja 24. oktobra 1971 je bilo med rezidentnim prebivalstvom v pokrajini Bozen 260 351 Nemcev (ali 11,8% več kot so to ugotovili med štetjem 15. oktobra 1961), 137 759 Italijanov (7,4% več kot leta 1961) in 15 456 Ladinov (22,7% več kot leta 1961).

¹³ Diego de Castro, *Il problema di Trieste*, Bologna 1952, str. 210 in nasl.

¹⁴ A. Sfiligoi, *SDZ v Gorici*, Gorica 1969, str. 72.

¹⁵ *Priloga »Soče«*, št. 96, 11. junija 1949.

¹⁶ Spomenica je med drugim zahtevala poseben statut, ki naj zagotovi pravice slovenskega ljudstva, ki ostane po ratifikaciji mirovne pogodbe v mejah italijanskega ozemlja.

To ljudstvo hoče uživati pravice v popolni enakosti s prebivalci italijanskega jezika, v okviru posebnih določb, ki naj obvarujejo narodni značaj in kulturni ter gospodarski razvoj skupine slovenskega porekla.

Taka zahteva po posebnem statutu za slovensko ljudstvo temelji poleg naravnega prava tudi na 15. členu mirovne pogodbe, ki predvideva objavo posebnih zakonodajnih ukrepov, ki naj zagotovijo vsem osebam, spadajočim pod italijansko pravno območje, »ne glede na raso, spol, jezik in vero, uživanje človeških in temeljnih svobod, včevši svobodo izražanja misli, svobodo tiska in objavljanja, svobodo verskega obreda, svobodo naziranja in združevanja«.

Kakor so že bili izdani zakonodajni ukrepi za francosko ljudstvo iz doline Aosta, in za nemško prebivalstvo v bozenski in tridentinski provinci, tako je logična in naravna posledica, da se enake pravice določijo za Slovence, in še posebej, da se jim zjamči:

a) poučevanje v njihovem materinem jeziku na osnovnih in srednjih šolah;

b) uporaba slovenskega in italijanskega jezika na temelju enakopravnosti, v javnih uradih in uradnih spisih in imenska dvojezičnost;

c) pravica poprave priimkov, ki so bili preoblikovani v italijanske za časa fašističnega režima;

d) olajšava zopetne pridobitve italijanskega državljanstva tistim Slovencem, ki so ga iz katerega koli vzroka zgubili za časa fašističnega režima, in še posebej prebivalcem iz Kanalske doline v Videmski pokrajini;

e) priznanje veljavnosti spričeval srednjih šol in visokošolskih diplom, doseženih na Svobodnem tržaškem ozemlju;

f) enakost pravic do javnih služb, da se doseže odgovarjajoče sorazmerje uradništva dveh narodnostnih skupin;

g) nova razmestitev slovenskih vasi, katerih občinski sedež bo priključen k Jugoslaviji in njih morebitno oblikovanje v avtonomne občine, s pravico pristopa drugih sosednjih vasi;

h) sorazmerno zastopstvo pri upravi jezikovno mešanih občin.

¹⁷ 2. junija 1946 je bil v Italiji referendum na katerem se je večina prebivalstva (12 717 923 proti 10 719 984 glasovom) izjavila za republiko. V ustavodajni skupščini so imeli relativno večino krščanski demokrati (207 sedežev), sledili so socialisti (115), komunisti (104), medtem ko je izmed drugih strank dobila največ sedežev (41) demokratična unija Orlanda, Nittija in Boninija.

¹⁸ Costituzione della Repubblica Italiana, approvata dall' Assemblée Costituente nella seduta del 22 dicembre 1947 e promulgata dal Capo Provvisorio dello Stato il 27 dicembre 1947 (Gazzetta ufficiale, št. 298, 27. decembra 1947).

¹⁹ Zakon obsega v prvotni obliki vsega 14 članov in med drugim določa, da je pouk v otroških vrtcih, v osnovnih in srednjih šolah goriške pokrajine in tržaškega ozemlja v materinem jeziku učencev, da se odredi ustanovitev in morebitna odprava šol s slovenskim učnim jezikom z odlokom predsednika republike na predlog ministra za javno vzgojo in da za vpisovanja v te šole in njihovo obiskovanje veljajo isti predpisi kot za italijanske šole. Zakon je bil objavljen v Gazzetta ufficiale, št. 252, 9. oktobra 1961.

²⁰ Gazzetta ufficiale, št. 285, 14. novembra 1966.

²¹ Gl. Janko Jeri, Ob ustanovitvi samoupravne dežele Furlanija—Julijska krajina, Teorija in praksa, št. 6, 1964; prim. tudi od istega avtorja Petnajst let sporazuma o tržaškem vprašanju, Teorija in praksa, št. 1, 1970.

²² Gazzetta ufficiale, št. 59, 10. marca 1948.

²³ Gazzetta ufficiale, št. 62, 13. marca 1948.

²⁴ Gazzetta ufficiale, št. 29, 1. februarja 1963.

²⁵ »La Regione, nel rispetto delle proprie tradizioni, tutela il patrimonio delle popolazioni di origine albanese e di altri gruppi allofoni, e promuove l'insegnamento della lingua albanese nei luoghi ove essa è parlata«.

²⁶ Art. 85 — I cittadini di lingua tedesca della Provincia di Bolzano possono usare la loro lingua nei rapporti con gli organi ed uffici della pubblica amministrazione situati nella Provincia o aventi competenza regionale.

Nelle adunanze degli organi collegiali della Regione, delle Provincie e degli enti locali può essere usata la lingua tedesca.

Gli organi e gli uffici, di cui ali comma precedente, usano nella corrispondenza e nei rapporti orali la lingua del richiedente. Ove sia avviata di ufficio, la corrispondenza si svolge nella lingua presunta del destinatario.

Art. 86 — Nella provincia di Bolzano le amministrazioni pubbliche devono usare, nei riguardi dei cittadini di lingua tedesca, anche la toponomastica tedesca, se la legge provinciale ne abbia accertata l'esistenza ed approvata la dizione.

Art. 87 — E garantito l'insegnamento del ladino nelle scuole elementari delle località ove esso è parlato.

Le Provincie e i Comuni devono altresì rispettare la toponomastica, la cultura e le tradizioni delle popolazioni ladine.

²⁷ »Tale sistema, del resto, non è contrario al principio di eguaglianza, come è stato affermato; esso, invece, vuole essere un mezzorichiesto da specifiche esigenze locali — di attuazione di principio di egualianza sostanziale il quale può ben fare corrispondere a situazioni differenziate norme anch'esse diverse rispetto alla disciplina generale« (iz govora E. Colomba).

²⁸ Prim. Janko Jeri, Tudi manjšinske svoboščine so nedeljive, Sodobnost, št. 4, 1973.

²⁹ Gl. Livio Paladin, Commento allo statuto della Regione Friuli—Venezia Giulia, Udine 1969, str. 19 in naslednje.

³⁰ Gl. št. 19, 5. člena (toponomastica) in št. 1, 4. člena (ordinamento degli Uffici e degli Enti dipendenti dalla Regione e stato giuridico ed economico del personale ad essi addetto).

³¹ L'ordinamento della regione Friuli—Venezia Giulia, Bolzano 1970, str. 545.

³² 21. člen (Il Consiglio regionale approva, a maggioranza assoluta dei consiglieri assegnati alla Regione, il proprio regolamento interno).

³³ Bolletino ufficiale della Regione autonoma Friuli—Venezia Giulia, Trieste, št. 1, 1. settembre 1964.

³⁴ Ibidem, št. 29, 22. avgusta 1968.

³⁵ Ibidem, št. 19, 10. julija 1969.

³⁶ Ibidem, št. 8, 26. februarja 1970.

³⁷ Ibidem, št. 34, 15. oktobra 1970.

³⁸ Ibidem, št. 27, 27. julija 1971.

³⁹ Ibidem, št. 12, 2. aprila 1973.

⁴⁰ Ibidem, št. 13, 5. aprila 1973.

⁴¹ Ibidem, št. 18, 7. maja 1973.

⁴² Značilno je, da je osrednja vlada šele pri drugem poizkusu (pred tem je to že enkrat zavrnila) »tacite« (ni vložila veta) privolila 7. oktobra 1970, da se v besedilih dveh deželnih zakonov Slovenci imenujejo »manjšina slovenskega jezika«.

⁴³ K tej razpredelnici naj še pojasnimo, da sta socialistična stranka in socialni demokrati na deželnih volitvah leta 1968 nastopili združeno (PSU).

Stranke	Deželne volitve 1968		Državne volitve		Deželne volitve 1973	
		%		%		%
KD	344 017	44,9	360 031	43,2	315 198	39,7
KPI	153 910	20,1	168 147	20,2	166 018	20,9
PSIUP	35 676	4,7	16 637	2,0		
PSI (socialisti)	76 745	10,0	91 306	10,9	97 259	12,2
PSU samo 68					64 959	8,2
PSDI (socialni demokrati)			70 439	8,4	21 306	2,7
PRI (republikanci)	19 117	2,5	22 581	2,7	28 883	3,6
PLI (liberalci)	37 097	4,9	35 232	4,2	59 585	7,5
MSI — DN (neofašisti)	39 197	5,1	63 814	7,7	10 185	1,3
Slovenska skupnost	10 841	1,4				
Mov. Friuli						
(Furlansko gibanje)	38 878	5,1			23 648	3,0

⁴⁴ Sorazmerje — dva slovenska svetovalca izmed 61 — ne ustreza dejanskemu narodnostnemu položaju v deželi, pri čemer kvalificirani predstavniki slovenske manjšine opozarjajo, da to med drugim ni v stvarnem skladu tudi s številom glasov slovenskih volivcev, oddanih posameznim vsedravnim strankam, razen tega pa sedaj veljavna volilna geometrija, razdrobljenost slovenskega prebivalstva na štiri volilna okrožja bistveno omejuje možnosti, da bi bilo več slovenskih predstavnikov v deželnem parlamentu. Potrebni bi bili torej posebni normativni ukrepi, ki bi odpravili to pomanjkljivost (diskriminacijo).

⁴⁵ Primorski dnevnik, 24. julija 1973.

⁴⁶ Ibidem, 18. julija 1973.

⁴⁷ Gazzetta ufficiale, št. 301, z dne 20. novembra 1971.

⁴⁸ Uvod v učinkovitejše reševanje odprtih vprašanj slovenske narodnostne skupnosti v Italiji bi lahko bil poseben »okvirni« zakon o slovenski manjšini v Italiji, ki bi pravno sankcioniral poglobljena izhodišča specifičnega manjšinskega varstva in ki bi predvsem vse Slovence v Italiji izenačil po njihovih pravicah in dolžnostih ne glede na veljavne formalne norme in ožjo lokacijo bivanja (Janko Jeri, Premiki v miselnosti IV, Sodobnost, št. 12, 1966).

⁴⁹ SKGZ je bila ustanovljena 28. novembra 1954 in ne nastopa kot stranka. Njeni somišljeniki se udeležujejo v okviru obstoječih, predvsem levo usmer-

jenih italijanskih strank (KPI in PSI). Temeljna funkcija SKGZ je namreč povezovanje ter koordinacija narodno obrambnih, kulturnih in gospodarskih aktivnosti pripadnikov slovenske manjšine v deželi Furlaciji — Julijski krajini.

⁵⁰ Richiesta secondo l'art. 50 della Costituzione di emanazione della legge di tutela della minoranza slovena nella Regione Friuli — Venezia Giulia ai sensi dell'art. 6. della Costituzione.

Sicer glej besedilo tega in drugih zakonskih predlogov v zbirki »Za globalno zaščito Slovencev v Italiji«, Trst 1972.

⁵¹ Dnevni red je zajemal: 1. Razpravljanje o ukrepih, s katerimi naj bi zagotavljali dejansko uveljavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin brez diskriminacije. 2. Razpravljanje o ukrepih, s katerimi naj bi zagotovili dejansko uveljavljanje (uživanje) posebnih pravic etničnih, verskih, jezikovnih ali narodnostnih skupin, ki pogojujejo ohranjanje njihovih tradicij, značaja in narodnostne samostojnosti, in sicer glede na a) pravico uporabljanja njihovega jezika v vsakodnevnem življenju, pred sodišči, v javnosti in na zborih; b) na pravico združevanja; c) pravico ustanavljanja samostojnih vzgojnih zavodov, pravico, da si zagotovijo avtonomen razvoj svojih tradicij in svojih posebnih značilnosti; enakost obravnavanja med ekonomskimi območji v deželi (državi). Seminarju je prisostvoval tudi predstavnik generalnega sekretarja OZN John Humphrey.

⁵² Iz intervjuja z A. Vratušo (Naši razgledi, št. 12, 26. junija 1965).

⁵³ To tezo zagovarja tudi O. Klineberg, pri čemer razume z »enakim statusom« obojestransko primerljive stopnje položaja in splošnega ugleda.

⁵⁴ Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana, 1957, str. 394.